

Pravnik

2006

Radovi

Sudbeni postupak za kažnjive radnje u kontinentalnoj Hrvatskoj na početku ranog novog vijeka

UDK 343.61(091)

Sažetak

Namjera ovog rada je prikazati tijek kaznenog postupka u Mađarskoj i kontinentalnom dijelu Hrvatske na kraju 16tog i početku 17tog stoljeća.

Autor obraća pozornost specifičnom povijesnom kontekstu koji okružuje kazneni postupak i otkriva njegovo srednjovjekovno podrijetlo. Budući da nije postojala ideja državnog suvereniteta i iz njega proizašle zakonodavne vlasti, većina postupovnih formi oslanjala se na običajno pravo. Postupak je bio spor i neučinkovit, a kazneni je progon uvijek započinjao privatnom tužbom jer nije postojao javni interes za progonom kaznenih djela. Modernizaciji koju su započeli habsburški vladari na početku 16tog stoljeća s namjerom uvođenja javnog kaznenog progona, čvrsto se suprotstavilo hrvatsko i mađarsko plemstvo duboko ukorijenjeno u slobodama i povlasticama predaka.

Ovaj se rad temelji na knjizi „*Directio methodica*“, koju je napisao Ivan Kitonić, jedan od vodećih pravnih stručnjaka svog vremena. „*Directio methodica*“, prvi put tiskana 1619., zamišljena je kao vodič i uputa strankama bez pravnog obrazovanja.

Ključne riječi: srednjovjekovne postupovne forme, običajno pravo, proclamatio, communis inquisitio, pravni lijekovi, appellatio

1. Uvod

Uzimajući u obzir složenu tematiku ovoga rada, na samom će se početku u kratkim crtama naznačiti predmet daljnjeg razmatranja i u tu svrhu objasniti nekoliko temeljnih pojmova.

Iako je prvotna tema ovog rada trebao biti općepoznati pojam kaznenog postupka, nemogućnost njegova prepoznavanja u specifično srednjovjekovnim postupovnim tvorbama odredila je proširivanje područja interesa na čitav sudbeni postupak za kažnjive radnje. Naime, na ovim prostorima u 16. i 17. stoljeću pravna sistematika nije još ni približno razvijena, a postupak se dijeli po danas teško shvatljivom kriteriju počinjene štete uz trostruko nerazlikovanje procesnog i materijalnog, javnog i privatnog te kaznenog i građanskog prava. Izostanak jedinstvene središnje vlasti uzrokovao je izraženu akuzatornost sudbenog postupka u kojemu su inicijativa kaznenog progona, kao i zahtjev za naknadu štete, prepušteni isključivo privatnim strankama. Rezultat takvog pravnog

razvoja je da, iako su kažnjive radnje u materijalnom smislu gotovo identične kaznenim djelima, ne postoji zasebni postupak u kojemu bi bile procesuirane. Nedovoljno diferenciranje kaznenih i građanskih parnica u svim dostupnim izvorima predstavljalo je veliki problem pri pisanju ovog rada.

Iz takve pravne regulative izuzetno je teško izdvojiti pojmovni supstrat koji bi odgovarao današnjem shvaćanju. U tom smislu, ovaj rad predstavlja svojevrsni kompromis između onodobnih pravnih instituta koji opisuju činjenično stanje i suvremenog kaznenopravnog pojmovnog instrumentarija koji omogućava njihovo razumijevanje.

Iako naslov kao temu ovog rada određuje sudbeni postupak u kontinentalnoj Hrvatskoj, u stvarnosti se radi o postupku koji je važio za čitavo područje zajedničke ugarsko-hrvatske države. U tom ćemo smislu o hrvatskom i ugarskom pravu u daljnjem tijeku rada govoriti kao o jedinstvenim pojavama, iz čega ne proizlazi zaključak o državnom pravnom položaju Hrvatske u odnosu na Ugarsku. U fokusu našeg razmatranja isključivo je privatno pravo koje se na ovim prostorima oblikovalo snagom običaja više nego kraljevim dekretima. Bilo bi potpuno pogrešno, popoćivši pravne sličnosti, zaključiti i o jedinstvenom zakonodavcu.

Hrvatska je imala vlastito (iako ne posve nezavisno) sudstvo na čelu s Banskim stolom kao prizivnom instancijom za sve hrvatske županije. Tako su se razvili mnogi, samo za Hrvatsku specifični pravni običaji. Međutim, budući da ni u svim ugarskim županijama nisu vrijedile iste postupovne odredbe, u ovom ćemo radu, zanemarujući razlike, ugarsko-hrvatski postupak promatrati kao idealni tip i jedinstveno mu pristupiti.

U svakom historijskom prikazu ključnu ulogu igra vremenski smještaj neke pravne ili društvene pojave. U konkretnom slučaju, nailazimo na nepodudarnost između srednjovjekovnih karakteristika ugarsko-hrvatskog sudbenog postupka i ranog novog vijeka kao perioda u kojem ćemo proučavati njegovo djelovanje. Takva događanja nisu izolirana. U razdobljima naglih i dubokih promjena pravni instituti često "gube tlo pod nogama" društvenih prilika u kojima su originalno nastali, svjedočeći nadolazećim naraštajima više o prošlim nego o budućim vremenima.

Za Hrvatsku 16. stoljeće predstavlja konačno otvaranje prema procesima koji su u utjecajnim europskim krugovima već uvelike uznapredovali. Stvaraju se pretpostavke kulturne i političke modernizacije o čemu će biti više riječi u idućem poglavlju. S druge strane, susrećemo izuzetnu ukočenost i inertnost postupovnih formi koje na prvi pogled otkrivaju svoje srednjovjekovno podrijetlo. Takva situacija zanimljiva je kako s pravnog, tako i s društvenog stajališta.

Budući da ne postoji kontinuitet sa suvremenim kaznenim i građanskim postupcima niti veće sličnosti koje je moguće istaknuti, ovaj će se rad uvelike zasnivati na pronalaženju suprotnosti. U tom smislu, jedna od najznačajnijih bit će upravo nerazmjer između pravne regulative i društvenih promjena.

Izravan povod pisanju ovog rada prvo je hrvatsko izdanje *Metodične upute (Directio methodica)*, značajnog djela koje opisuje odvijanje sudbenog postupka u Ugarskoj i Hrvatskoj krajem šesnaestog i početkom sedamnaestog stoljeća. Autor djela, Ivan Kitonić (1561. – 1619.), podrijetlom iz Kostajnice, čitavu je svoju karijeru, kao jedan od vodećih pravnih autoriteta, proveo na Kraljevskom sudbenom stolu u svojstvu ravnatelja kraljevskih parnica (Causarum Regalium Director), a pred kraj života imenovan je i odvjetnikom Krune svetog Stjepana (Sacrae Regni Coroniae Hungariae Fiscalis). *Metodična uputa* označava vrhunac njegove karijere, sažimajući praktična znanja koja je želio prenijeti budućim naraštajima, a danas predstavlja jedan od najznačajnijih izvora poznavanja sudbenog postupka. Stoga se treba nadati da će njezin prijevod na hrvatski pridonijeti temeljitijem proučavanju slabo istraženog razdoblja pravne povijesti na početku ranog novog vijeka.

2. Hrvatska u 16. stoljeću – raskid sa srednjim vijekom

Poraz ugarsko-hrvatske vojske i pogibija Ludovika II. Jagelovića, 1526. godine, u bitci na Mohačkom polju, označava važnu prekretnicu hrvatske (a podjednako i ugarske) po-

vijesti. Posljedice će se pokazati mnogo dubljima od tada aktualne potrebe popunjavanja ispražnjenog prijestolja i trajnog vezivanja za neku od vladarskih kuća. Izbor Ferdinanda I. Habsburgovca na čuvenom hrvatskom saboru u Cetingradu, na samu Novu godinu 1527., osim svog realnog političkog značenja simbolizira početak dugotrajnog, ali sigurnog raskida sa srednjim vijekom i njegovim tekovinama. Ipak, promjene koje će na koncu dovesti do uobličavanja moderne Hrvatske neće biti niti jednostavne, niti pravocrtne, pogotovu u početku; a svojim suvremenicima više će sličiti Božjoj kazni nego prosvjetiteljskom djelovanju u njihovu korist.

Hrvatska u tome neće ostati usamljena. Već u prvoj polovici 16. stoljeća Europa se suočila s dvije velike krize: reformacijom i turskim osvajanjima, od kojih će se obje, u većoj ili manjoj mjeri, osjetiti i na našim prostorima.

Iako je zbog sve učestalijih turskih napada izbor vladara ovisio upravo o očekivanju pružanja pomoći hrvatskim staležima, ubrzo se pokazalo da Ferdinand nema niti interesa, niti mogućnosti očuvati hrvatski teritorij cjelovitim. Turska je vojna moć polovicom 16. stoljeća dosegla svoj vrhunac, a Ferdinanda je zanimala isključivo sjeverna Hrvatska, bliža austrijskim nasljednim zemljama. Krajevi južno od Une ostavljeni su na milost i nemilost turskom osvajaču i herojskom otporu lokalnog plemstva.

Redom su padali Lika, Slavonija, a 1537. nakon gubitka Klisa i dalmatinsko zaleđe. Ugarska je podijeljena na tri dijela; trokut Pečuh-Esztergom-Segedin pod turskom vlašću razdvajao je habsburšku, zapadnu Ugarsku od istočne države erdeljskog vojvode.

Nepovoljan tijek događaja značio je mnogo više od promjena na geopolitičkoj karti; u životu običnog čovjeka na osvojenim prostorima dolazi do dubokih promjena, kako u usko egzistencijalnom tako i u socijalnom i kulturnom smislu. Iako osmanska vladavina nije bila ni izbliza toliko represivna kakvom su je prikazivali, njezin je utjecaj na stanovništvo ukorijenjeno u katoličkoj kulturnoj baštini morao biti neizmjeran. Iz prve polovice 16. stoljeća datiraju najznačajnije seobe za vrijeme ratova s Turcima. Osim u sjevernu Hrvatsku, stanovništvo se iseljava u Sloveniju, Italiju, Gradišće.

Padom Bihaća 1592. godine, hrvatsko-osmanska granica premještena je s Une na Kupu, a Karlovac postaje neposredno ugrožen. Glavni je udarac usmjeren na područje današnjeg Siska; 1593. godine odvija se jedna od najznačajnijih bitaka u kojoj su hrvatske, slovenske i njemačke čete¹ teško porazile Osmanlije, što ujedno simbolizira prestanak velikih turskih ofenziva. Početkom 17. stoljeća Osmansko je Carstvo prošlo zenit svoje ekspanzivne moći² i ušlo u razdoblje čuvanja postojećih granica. Ipak, Habsburškoj će Monarhiji trebati još stotinjak godina da vrati izgubljena područja.

Upravo su teritorijalni gubitci, koji su sredinom četrdesetih godina više nego prepolovili Hrvatsku³, u bitnome odredili njezin daljnji razvoj na početku novoga vijeka. U personalnoj uniji s Mađarskom, vlast zajedničkog kralja južno od Gvozda dotada je bila više teoretske nego faktične naravi. Istinski vladari na području prvotnog naseljavanja hrvatskih plemena, u vrijeme srednjovjekovnog partikularizma bile su velikaške obitelji, poput Šubića, Frankapana i Nelipića. Pred turskim osvajanjima nije iselilo samo pučanstvo, već i feudalc, a s njima se i središte hrvatske samostalnosti i suverenosti premješta na sjever, u buduću "bansku" Hrvatsku. Zrinskima je nakon višegodišnjih sporova 1546. kralj konačno potvrdio posjede oko Čakovca, što ujedno označava napuštanje Zrina čija je okolina postajala sve nemirnija. Frankapani su, na zalazu snage još od vremena kralja Matijaša Korvina, u ratovima s Turcima izgubili većinu posjeda, a najznačajnije loze postaju ozaljska i tržačka (obje u sjevernoj Hrvatskoj). Takav razvoj događaja s jedne, a

¹ Pod zapovjedništvom hrvatskog bana Tome Erdödyja, karlovačkog generala Andrije Auersperga i pukovnika Ruperta Egenberga.

² Poraz kod Lepanta 1571. označio je kraj velikih turskih osvajanja u Europi.

³ Od pada Beograda 1521. do 1944. godine s 50.000 na 20.000 km².

gubitak Like i Dalmacije⁴ s druge strane, trajno će odrediti identitet Hrvatske i premjestiti središte borbe za njezinu neovisnost.

Okupacija hrvatskih zemalja imala je i pozitivnih učinaka, pridonoseći većoj koheziji dijelova koji su još ostali samostalni. U trenutku kad je Dalmacija pod mletačkom vlašću, a veći dio Slavonije pod osmanlijskom okupacijom, Hrvatska i ostatci Slavonije nadvladali su vjekovnu podvojenost ujedinjenjem Hrvatskog i Slavenskog sabora 1558. godine, nakon čega je upravna podjela na dvije banovine zauvijek nestala.

Turska su osvajanja na svome vrhuncu iza sebe ostavila malu i razjedinjenu Hrvatsku, ali su ujedno stvorila preduvjete za njezinu modernizaciju. Taj se proces u potpunosti može shvatiti samo ako se uzme u obzir da je Hrvatska ujedno predstavljala i granicu dvaju carstava i napore koje su austrijske zemlje poduzimale da zaustave osmanske prodore.

Habsburgovcima je bilo jasno da hrvatski plemići ne mogu sami financirati obranu tako zahtjevne granice, pa su dio obaveza plaćanja vojske i izgradnje utvrda preuzeli na sebe i na donjoaustrijske staleže. Kako se ni to nije pokazalo dovoljnim, uskoro se javila potreba organiziranja posebnog vojnog pojasa – začetka buduće Vojne krajine – koji bi sprječavao osmanske napade i osigurao mir unutrašnjosti carstva⁵.

Također je trebalo naseliti zemljišta koja su opustjela zbog iseljavanja starosjedilačkog stanovništva. U tu se svrhu na krajiškim prostorima naseljavaju Vlasi, koji dolaze s turske strane i preuzimaju vojničku dužnost krajišnika. Već 1604. godine zajednički je Ugarsko-hrvatski sabor odlučio da Vlasi naseljeni na posjedima zemaljske gospode moraju plaćati zemljarine i crkvene desetine, na što oni nisu pristali. Palatin Nikola Esterhazy na kraljevskom sudu u Požunu odlučuje da se Vlasi u potpunosti moraju pokoravati hrvatskoj državi. Odluka, međutim, nikada nije provedena, jer kralj 1630. izdaje privilegij, tzv. Vlaške statute⁶, kojima se, između ostalog, Vlasi isključuju iz jurisdikcije hrvatskih sudova.

Ovaj primjer odlično ilustrira nemoć ugarsko-hrvatskog sudstva i plemstva uopće, pred začetkom onoga što će u 18. stoljeću postati prosvijećenim kraljevim apsolutizmom. Habsburgovci će sve češće koristiti prerogativu dijeljenja privilegija, kojima će, kao i pritiskom na legislativu (sabore), polako modernizirati sudstvo i upravu. Nakon što je njezin preduvjet stvoren u iscrpljujućim ratovima s Osmanskim Carstvom, u Hrvatskoj je modernizacija neodvojivo povezana s inozemnim utjecajem i jačanjem kraljeve osobe.

Iako je takvim razvojem događaja Hrvatska nedvojbeno izgubila svoju negdašnju snagu i samostalnost, u sklopu Habsburške Monarhije ostala je uključena u svjetske tokove i tako izbjegla neminovni kolaps feudalne države u novom vijeku, kakav se 200 godina poslije dogodio Poljskoj.

Zanimljivo je primijetiti da se pravo, kroz čitavo ovo razdoblje u kojem su polagani temelji suvremene Hrvatske, toliko malo izmijenilo, da je ostalo reprezentativnije za srednji nego za novi vijek. "Zastarjelost" sudbenog postupka još je očitija ako se u obzir uzme istovremenost s "naprednim" rimsko-kanonskim postupkom, koji je u 16. stoljeću recipiran u njemačke zemlje kao carsko pravo.

Ipak, to nije razlog da ga se zato manje proučava jer pravni sustav uvijek odražava specifično shvaćanje društvenih vrijednosti svoga vremena. U ovom slučaju, to su vrijednosti jedne epohe i plemićkog sloja koji su u 16. stoljeću već na zalasku, ali također i vrijednosti na kojima je hrvatski državopravni kontinuitet počivao kroz dugi niz godina. Upravo u tom kontekstu važno je proučavati historijski aspekt prava i njegovu trajnost; s jedne strane kao opreku nadolazećim promjenama, a s druge kao posrednika društvenih struktura na zalasku i onih u usponu.

⁴ Koju je Ladislav Napuljski temeljem ugovora prodao Veneciji još 1409. godine.

⁵ Ivo GOLDSTEIN. *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi liber, 2003., str. 126.

⁶ Lat. *Statuta Vallachorum*

3. Opća obilježja sudbenog postupka

3.1. Izvori procesnog prava u 16. i 17. stoljeću

U pravnoj znanosti izvori prava uobičajeno se dijele na materijalne i formalne, ovisno o tome koji se pojam pod tim imenom podrazumijeva⁷. U ovom će se kontekstu iz višestrukih razloga detaljnije analizirati samo formalni izvori, a materijalni samo ukoliko je za razumijevanje pravne norme potrebno shvatiti i njezin nastanak. Materijalni izvori svojim karakterom stvaratelja pravnih normi važniji su za svoje nego za današnje vrijeme, dok su formalna pravna vrela, jer svjedoče o pravnim običajima prošlosti, ta koja su relevantna za ovaj rad.

Također je važno napomenuti da u 16. stoljeću još ne postoji jasno poimanje državne suverenosti ni jedinstvenog zakonodavstva koje bi iz nje crpilo svoju snagu. Srednjovjekovno društvo uvelike počiva na dualizmu između stroge hijerarhije i njezinih odstupanja; mnoštvo plemićkih privilegija, gradskih statuta, slobodnih općina i komuna kao jedino pravilo potvrđuju iznimku. U takvom bogatstvu pravnih subjekata i raznolikosti njihovih ovlasti, nemoguće je prepoznati jedinstvenog zakonodavca te je ispravnije govoriti o difuziji materijalnih izvora⁸.

Između formalnih izvora prava potrebno je istaknuti običaje, zakone, sudske odluke, naredbe, povlastice i statute, od kojih prva tri, a pogotovu prvi, u bitnijem reguliraju odvijanje kaznenog postupka.

Običaj (*consuetudo*) je ne samo najvažniji nego praktički i jedini izvor ugarsko-hrvatskoga prava, utoliko što svi ostali samo po njemu dobivaju svoju valjanost i značenje. Da bi zakon stupio na snagu, nije dovoljno donijeti ga i oglasiti; pravno važiti mogao je tek uobičajivši se. U skladu s tim, u starijoj terminologiji riječ *consuetudo* označava podjednako i zakone i običaje.

Valja ipak napomenuti da se ugarsko-hrvatski sudbeni postupak ne može svrstati pod običajno pravo u klasičnom značenju te riječi, koje podrazumijeva odsutnost pisanih pravnih normi. Običaj je jedini izvor prava koji ujedno ima i vlastite, uglavnom pisane izvore. Kao što svi pravni propisi crpe svoju snagu iz običaja, tako i običaj ovisi o propisima (ili precedentima) iz kojih je nastao. Werböczy je to dovoljno jasno naglasio napominjući da municipalni običaji potječu ili iz javnih odluka, ili iz povlastica, ili iz sudskih pravorijeka⁹.

S vremenom je običaj poprimio značenje ustavnog prava, ograničavajući zakonodavnu vlast i kralja kao njezinog glavnog nositelja. Tamo gdje postoji neki običaj, on se mora bezuvjetno poštivati, a zakoni vrijede tek supsidijarno. Od običaja se tražilo da bude razborit (*rationabilis*), tj. da ide za općim dobrom; da nije zastario (*praescripta*), da bude višekratno ponovljen (*frequentiam actuum* – što je važnije od vremenskog perioda

⁷ "Materijalni znače normativnu djelatnost državnih tijela koja rezultira skupovima pisanih pravnih normi ili stalno ponavljanje postupaka i odluka u određenim situacijama koje s vremenom postaje obvezno i za buduće slučajeve u takvim istim ili sličnim situacijama (tzv. pravni običaji). Formalni izvori prava su pisani pravni propisi koji uređuju kazneni postupak, sadržani u općim pravnim aktima koje donose nadležna tijela državne vlasti", KRAPAC D., *Kazneno procesno pravo – Institucije*. Zagreb, 2003., str. 35.

⁸ U patrimonijalnom kraljevstvu sva prava, kao i vlasništvo nad zemljom (privatnopravog karaktera), formalno pripadaju kralju, a on ih dijeli onima koji su ih zaslužili. U visokom srednjem vijeku faktična, a sve više i pravna, vlast prelazi u ruke feudalaca. U 16. stoljeću, razvitkom gradova, u čitavoj Europi staleški sabori dobivaju zakonodavne ovlasti. I. BEUC, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Zagreb, 1985.

⁹ "*Quamquam omnia iura ex pontificii caesareiue iuris fontibus progressum habeant municipalia nostra consuetudo ex tribus fundamentis constat: a) constitutionibus, b) privilegiis, c) iudicium sententiis*", I. Werböczy, *Tripartitum*, II, 6., cit. iz A. DABINOVIĆ, *Hrvatska državna i pravna povijest*. Zagreb, Matica Hrvatska, 1990., str. 344.

Slično i Kitionić, str. 37.: "*Consuetudinem in iudiciis observandam docet ex tribus fundamentis ortam esse: nempe, ex publicis decretis, sive constitutionibus regni, hoc est generalibus legibus; et ex principum privilegiis; ac demum ex iudicium ordinariorum sententiis...*"

u kojem se običaj vrši) i da odgovara sveopćem uvjerenju (*opinio iuris sive necessitatis*). Takav običaj mogao je tumačiti zakone (*virtus interpretativa*), oduzimati im pravnu snagu (*virtus derogatoria*) ili im davati značaj i potpunost koji su im inače nedostajali (*virtus imitativa*)¹⁰.

Da bi se pojedini običaj primijenio, osnovna je pretpostavka da ga je moguće dokazati. U tu svrhu, osim što se pretpostavljalo da sud poznaje pravne običaje, sudski se postupak izvodio pred sakupljenim narodnim zborom, a kasnije pred nekolicinom prisjednika (*assessores*)¹¹ koji su imali kontrolnu funkciju javnosti.

Za razliku od rimsko-kanonskog postupka koji prednost daje pisanom zakonu, po mogućnosti kodifikacije, upravo "običajnost" možemo smatrati temeljnom karakteristikom ugarsko-hrvatskog prava. Takvo feudalno pravo, kasnije sabrano u zbirci *Corpus iuris hungarici*, ostat će na snazi sve do Bachovog apsolutizma pedesetih godina 19. stoljeća. Poslije obnove ustavnog života Listopadskom diplomom 20. listopada 1860, pravni je razvoj u Ugarskoj i Hrvatskoj krenuo različitim putovima: Ugarska je zaključila da se vrate na snagu neustavno ukinuti zakoni iz 1848., dok je hrvatska banovinska konferencija odlučila da svi zakoni iz vremena apsolutizma ostaju na snazi. Sudski postupak običajnog karaktera u Ugarskoj je definitivno ukinut tek nakon sklapanja Austro-ugarske nagodbe 1867., donošenjem modernih zakonika za građanske i kaznene predmete.¹²

Zakon je poslije običaja (koji je ustavnog karaktera, ali također i neodvojiv od zakona, kao jednog od svojih izvora) najvažniji izvor sudbenog postupka u Ugarskoj. Od zakona u današnjem smislu razlikuje se prvenstveno po načinu donošenja i nedostatku sistematike.

Nositelj zakonodavne vlasti u prvom redu je kralj. Po ranosrednjovjekovnom poimanju sva zemlja pripada kralju, a on svoje pravo raspolaganja njome smatra prenesenim još od krunjenja Stjepana I. 1101. godine, kome je papa Silvestar II. poslao krunu kao simbol svjetovne vlasti. Vlast nad hrvatskim zemljama ugovornog je karaktera, a potječe iz *Pacte convente*, ugovora koji je 1102. kralj Koloman sklopio s predstavnicima 12 hrvatskih plemena¹³.

Međutim, iako je formalno kraljeva vlast neograničena, u stvarnosti je vrlo skućena mnogobrojnim plemićkim vojnim i sudbenim pravima. To što je kralj neke od svojih osobnih atribucija u obliku povlastica prenio na velikaše, doprinosi naglom opadanju njegova ugleda i stvaranju donacionalnog sustava, o čemu će biti govora u idućem poglavlju.

Sabori u početku nisu ništa drugo nego sudski zborovi, u nazočnosti kojih je kralj odlučivao o podnesenim molbama i žalbama. Tada još nisu predstavljali nikakvu granicu kraljevim slobodnim odlukama, premda se često u dekretima spominje da je odluka prihvaćena u nazočnosti klera i naroda. Zakonodavna vlast sabora razvila se do načela narodnog predstavništva tek za vrijeme pedesetogodišnje vladavine Sigismunda Luksemburškog (1387.-1437.). Od tada je kralj (u slučaju njegove odsutnosti, palatin ili za Hrvatsku ban) donosio zakone zajedno sa saborom, na prijedlog jedne ili druge strane.

Doći na sabor i sudjelovati u državnim poslovima bila je kako povlastica, tako i obaveza svih plemića bez razlike. Budući da je ta dužnost, s obzirom na troškove putovanja s vremenom postala preskupa, ugarsko se niže plemstvo odlučilo na saboru ostaviti svoje izabrane predstavnike (*nobiles electi seu nuntii*)¹⁴. Svaka županija birala je u skupštini nekoliko zastupnika, a od Sigismundova vremena njima su se pridružili i zastupnici slobodnih kraljevskih gradova. Kralj Matijaš Korvin prvi je podijelio Ugarski sabor na gornji i

¹⁰ Latinska terminologija je Werböczyjeva.

¹¹ Vrsta porote koja, osim kontrolnog načela javnosti, predstavlja ostatke plemenskog narodnog sudovanja.

¹² M. JUREKOVIĆ, „Ivan Kitonić Kostajnički – Bilješka o životu i djelu.” U I. KITONIĆ, *Metodična uputa*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu 2004., str. 694., 695.

¹³ Iako su povjesničari dokazali da je *Pacta conventa* kao dokument falsifikat, ugovorni karakter vlasti zajedničkog vladara za Hrvatsku i Ugarsku nije sporan.

¹⁴ A. DABINOVIĆ, 1990.

donji dom; "rođene" i "izabrane članove sabora"¹⁵ U Hrvatskom saboru, međutim, nikada nije došlo do takve podjele, a plemići su i dalje ostali obavezni osobno doći.

Slavonski, a nakon ujedinjenja s Hrvatskim, zajednički sabor, slao je na Ugarski sabor svoje nuncije ili *oratores*, bez čijeg izričitog pristanka mađarski zakoni nisu vrijedili za Hrvatsku. Tako je očuvana hrvatska zakonodavna neovisnost.

Prihvaćen od sabora i odobren od kralja, zakon je morao biti oglašen da bi stupio na snagu, a do početka njegove primjene najčešće je ostavljen određenim *vacatio legis*. I dok je običaj vječan, pravovaljanost nekog zakona prestaje ukidanjem (*abrogatio*) ili stavljanjem izvan snage (*derogatio*) pomoću drugog zakona ili običaja.

Sudske odluke (*praeiudicia*) daljnji su izvor sudbenog postupka i to prvenstveno kao izvor običaja. O sudovima će se razmatrati u sklopu analize procesnih subjekata.

Ostali formalni izvori; **kraljeve naredbe, privilegije i statuti**, također neće biti detaljnije izloženi jer predstavljaju izvor osobnog i statusnog prije nego procesnog prava.

Iako su kontinuitet i pravna sigurnost *ratio* običajnog prava, zbog svoje mnogobrojnosti i difuznosti nastanka običaji su prvi postali predmetom sukoba. Postojalo je mnoštvo dekreta i zakona koji su na posve različit način regulirali istu materiju. Budući da su ih kralj, velikaši i niže plemstvo, interpretirali svaki na svoj način, nastala je potreba za njihovom kodifikacijom i sistematizacijom. Već je Albrecht 1439. obećao da će u sporazumu s prelatima, barunima i plemićima zapisati i nadopuniti pravne običaje. U tom pravcu, Matijaš I. Korvin izdao je 1486. svoj *Decretum maius* s klauzulom vječne pravovaljanosti (*clausula perpetuae validatis*)¹⁶. U njemu je namjeravao popisati sve pravne običaje, a praznine nadopuniti recepcijom rimskog prava. Stigao je, međutim, urediti samo sudbeni postupak, a dvije godine nakon njegove smrti dekret je ukinuo Vladislav II. Jagelović.

Pravna nesigurnost i dalje je poticala zahtjev da se popišu ukupni običaji, što je kao jednu od svojih odluka istaknuo i budimski sabor 1489. Ta je zadaća neslužbenim putem povjerena protonotaru Stjepanu Werböczyju, koji je svoje djelo, tzv. Tripartit¹⁷, iznio pred sabor 1514. godine. Odbor desetorice djelo je pregledao i odobrio, a kralj odborski prijedlog potpisao, ali, iz nepoznatih razloga, ispod potpisa nije stavio pečat, niti je spis poslao županijama na oglašenje i izvršenje. Iako zbog toga Tripartit nikada nije službeno postao zakonskim tekstom, uživao je veliki ugled i doživio preko 25 izdanja, a kasnije je prihvaćen i u *Corpus iuris Hungarici*. U sudskoj praksi važio je kao autoritet i neposredni izvor prava.

Tripartit se sastoji od tri dijela¹⁸, nazvana po osobama, stvarima i postupku, ali se ni sam Werböczy nije strogo držao tog rasporeda. Iako tvrdi da njegovo djelo predstavlja isključivo popis ugarskih običaja, kao pitomac bečke pravne škole uvelike se služi rimsko-kanonskom sistematikom i logikom pri interpretaciji pravnih pravila.

U 16. stoljeću utjecaj rimskog prava posvuda se proširio kao posljedica činjenice da se ugarska i hrvatska mladež školovala na sveučilištima na kojima se poučavalo i kanonsko pravo. Werböczy se ne zadovoljava zapisivanjem postojećih običaja; nastoji ih nadopuniti i osuvremeniti.

Već 1548., komisija postavljena radi dopunjavanja i ispravljanja Tripartita, predložila je Quadripartit; zakonik podijeljen u četiri knjige koje se tiču osoba, stvari, postupka te posebnih prava i ovlasti. Quadripartit je još izravnije recipirao romanističke uzore, ali nikada nije dostigao značaj i kvalitetu Tripartita.

Prethodno navedenima, na kraju ćemo pribrojiti izvor koji ujedno predstavlja i temelj ovoga rada: *Directio methodica*¹⁹ i njegova autora Ivana Kitonića Kostajničkog.

¹⁵ Od Segedinskog sabora 1458. godine, ibid.

¹⁶ Ibid., str. 348.

¹⁷ Punim imenom: "*Tripartitum Opus Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae*"

¹⁸ Po čemu je dobio ime (lat. *tres, tria*).

¹⁹ Punim imenom: "*Directio Methodica Processus Iudicarii, Iuris Consuetudinarii, Inclyti Regni Hungariae*", na hrv.: "*Metodična uputa u sudbeni postupak po običajnom pravu slavnog Ugarskog Kraljevstva*".

Ivan Kitonić (1561 -1619.) bio je jedan od vodećih pravnih stručnjaka svog vremena²⁰, a iako o njegovu životu imamo malo podataka, pouzdano se zna da je obnašao funkcije ravnatelja kraljevskih parnica (*Causarum Regalium Director*) pri Kraljevskom sudbenom stolu u Požunu i odvjetnika Krune svetog Stjepana (*Sacrae Regni Coroniae Hungariae Fiscalis*).

Njegovo je djelo posthumno (iz tiska je izišlo 1619., iste godine kad je Kitonić umro) doživjelo ogroman uspjeh. Još u 18. stoljeću često je spominjano kao autoritet pred hrvatskim i ugarskim sudovima, a znamo da se do tog vremena upotrebljavalo u nastavi na Kraljevskom sveučilištu u Trnavi²¹. Za Hrvate je *Directio methodica* od posebne važnosti jer s jedne strane predstavlja prvo originalno djelo nekog hrvatskog pravника, a s druge potvrđuje ulogu hrvatske jurisprudencije na ugarskim sudovima (u predgovoru Kitonić spominje kako se pri sastavljanju Metodične upute koristio praksom oktavalnog suda u Požunu 1610. i 1612. te u Eperjesu 1611.²²).

Directio methodica sadrži 12 poglavlja, od kojih deset obrađuje postupak pred Kraljevim sudbenim stolom, jedanaesto pred županijskim, a dvanaesto pred crkvenim sudovima. Iako Kitonić, kao i Werböczy, u uvodu svoju zadaću ograničuje na prikupljanje razasutih zakona, Metodična uputa sadrži i mnoštvo savjeta, popunjavanja pravnih praznina i citata klasičnih autora. Nerijetka su i autorova filozofska i teološka razmatranja.

Za razliku od Werböczyja, Kitonić nije sklon glorificiranju sudske tradicije i zabacuje njegovo mišljenje da kasniji sudski običaji mogu staviti izvan snage ranije kraljevske dekrete. Odlazi tako daleko te smatra da "... pogreška ili kvarenje, ne potječe iz samih dekreta, nego iz običaja, kojih se ne bi trebalo pridržavati ako su suprotni vrlo jasnim i bjelodanim običajima Kraljevstva; bolje bi bilo ostaviti propise kakvi jesu, a ukloniti takav običaj, da se ne bismo, ako odstupimo od zajedničkog i pisanog prava i pred stranim narodima našli u nezavidnom položaju kad nam počnu nametati pisana prava..."²³.

Ovo razilaženje Werböczyja i Kitonića nije isključivo osobnog karaktera. Potrebno je zapaziti, u kontekstu onoga što ve je rečeno o raskidu sa srednjim vijekom i sve većoj romanizaciji putem carskog prava, da je između izlaženja Tripartita i Metodične upute prošlo više od stotinu godina.

3.2 Nastanak, razvoj i opće karakteristike sudbenog postupka u Ugarskoj i Hrvatskoj

Usprkos pokušajima romanizacije nacionalnog prava, kao što smo već napomenuli, zajednički ugarsko-hrvatski postupak u 16. je stoljeću ostao uvelike neizmijenjen. U ovom će se poglavlju razmatrati značenje ugarskog prava kao sastavnog dijela mnogobrojnih plemićkih povlastica, njihovu povezanost i zajedničku snagu. Na periferiji zapadne civilizacije, kao i u susjednoj Poljskoj, relativno brojno plemstvo uspjelo je zadržati odlučujući utjecaj i sve do polovice 19. stoljeća u bitnome odrediti razvoj sudbenog postupka.

Na postupak u Ugarskoj, kakav su u njegovu klasičnom obliku izložili Werböczy i Kitonić, najvećim je dijelom utjecala vladavina Anžuvina²⁴. Anžuvinci su svojim do-

²⁰ I. Kukuljević Sakcinski, jedan od Kitonićevih biografa, u svom djelu *Književnici*, str. 113., spominje ga kao: "... prvog odvjetnika svoga vremena u Ugarskoj i Hrvatskoj..."

²¹ M. DAMAŠKA, 2004.

²² I. KITONIĆ. *Metodična uputa*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2004., str. 1.

²³ Ibid., str. 507.

²⁴ *Tripartit II*, tit. 6., točka 12. za sudbeni postupak navodi da je uveden od Francuza, a Kitonić, str. 39. i 41. naivno objašnjava kako "taj postupak Ugrima najviše odgovara zbog toga što su ga, budući da su sami uvijek bili ratnici, primili od spomenutog naroda koji se posvetio trajnom vojevanju; stoga su i željeli da i postupak bude velikim dijelom vojnički kako bi postigli vojničku disciplinu u sudovanju kao i u ratu."

laskom na prijestolje u 14. stoljeću²⁵ dokinuli ranosrednjovjekovne procesne institucije, zamijenivši ih tekovinama visokog srednjeg vijeka.

Uz plemstvo vezan brojnim privilegijama, u vremenu kada su pisane kodifikacije još bile nepoznate, novi sudbeni postupak ubrzo je postao dijelom običaja i tradicije.

Za razumijevanje plemstva kao najreprezentativnijeg staleža i nositelja običajnog prava, potrebno je reći nekoliko riječi o njegovu nastanku i položaju. Takva je analiza nužna, pogotovu ako se uzmu u obzir različiti stupnjevi procesne sposobnosti ovisno o staležu kojemu konkretni subjekt pripada²⁶. Samo su plemićima pripadala sva procesna ovlaštenja zajamčena mnogim bulama i poveljama; kmetovi i slobodni seljaci ostali su ograničeni, kako pravima manjeg opsega, tako i faktičnom nemogućnošću vođenja dugotrajnog postupka.

Vladavina Anžuvina označila je završni period tranzicije koja je uništila arhaično, još uvelike plemenski strukturirano društvo, iznjedrila plemiće (*nobiles*) i kmetove (*iobagiones*) kao dva relativno homogena i međusobno suprotstavljena sloja. Plemstvo, koje je činilo mnogo veći postotak populacije²⁷ nego igdje u Europi (izuzevši Poljsku), nastalo je po nekoliko različitih osnova. Najbogatije i najuglednije obitelji bile su potomci župana²⁸, vladajuće elite iz vremena Arpadovića, koja je i u visokom srednjem vijeku uspjela sačuvati vodeće pozicije. Njima se pridružio brojniji sloj slobodnih vitezova, koji su jašući u kraljevoj pratnji nosili titulu "kraljevih slugu" (*iobagiones regni*). Iz njihovih redova anžuvinski su vladari izabirali najviše svjetovne i crkvene dužnosnike, nagrađujući ih posjedima za njihovu službu, pa uskoro uobičajio naziv *praelati et barones regni*. Taj velikaški sloj bio je privilegiran ne samo u odnosu na neplemiće, nego i tzv. niže plemstvo, koje se formiralo iz poluslobodnih *iobagiones castri* i predijalista (*nobiles praedialisti*), krajem 13. stoljeća nakon raspada sustava kraljevskih utvrđenja. Veliki dio stranačkih borbi odvijao se upravo između velikaša, koji su imali vrhovnu sudbenu vlast i nižeg plemstva, pod čijom je kontrolom bila županijska sudbenost.

U Ugarskoj, za razliku od ostatka Europe, nailazimo na jedinstvenu činjenicu da je plemićki naslov neodvojivo vezan uz zemlju. Svim plemićima zajedničko je da su sve do 16. stoljeća samo oni mogli imati vlasništvo nad zemljom, tako da je *homo possessionatus* bio sinonim za plemenitu, a *impossessionatus* za neplemenitu (*ignobilis*) osobu²⁹.

Na tome Lanović³⁰ temelji zaključak da su zapadnoeuropski lenski (feudalni) i ugarski donacionalni sustav dvije potpuno različite ustanove. U lenskom sustavu, s jedne strane, u obzir dolazi doznaka nekog dobra ili beneficija od feudalnog gospodara, a s druge dužnosti vazala koje su povezane s tom doznakom. Stvarni odnos od sekundarne je važnosti s obzirom na osobni odnos koji je nastao, a dodjeljivanje lena i stupanje u vazalsku službu ustanove su privatnopravnog karaktera. Vazal je obavezan točno na onu službu koja je utvrđena u ugovornom obliku, a njezino izvršavanje uvjet je održavanja feudalnog odnosa.

Darovnice je, naprotiv, u ugarskom donacionalnom sustavu mogao izdati samo kralj kao predstavnik "cjelovitog tijela svete krune" čitave zemlje i one su zadržavale svoja javnopravna obilježja. Za razliku od lena, darovnica se nije poklanjala kao zalag budućih obaveza, već kao nagrada za prošle zasluge i priznanje odličnih vrlina (*ob servitia vel praeclares virtutes*)³¹. Plemići su morali podići vojsku samo kad bi neprijatelj udario na zemlju,

²⁵ Karlo Robert 1308. postaje ugarsko-hrvatskim kraljem, a njega nasljeđuje sin Ludovik I., čijom smrću 1382. godine prestaje vladavina dinastije Anjou.

²⁶ Više o tome vidi u idućem poglavlju.

²⁷ U odnosu na ostale staleže, još uvijek skromnih 3-5%.

²⁸ Mađ. *ispan*.

²⁹ P. SUGAR, P. HANAK, T. FRANK. *A History of Hungary*. Indiana university press, Bloomington and Indianapolis, 1990., str. 43.

³⁰ LANOVIĆ. *Zapadno-evropski feudalizam i ugarsko hrvatski donacionalni sustav*. Zagreb 1928, str. 98.-104.

³¹ A. DABINOVIĆ, 1990.

a kad bi kralj ratovao izvan državnih granica, u rat su išli isključivo o njegovom trošku³². Nevjera (*infidelitas*) kao osnova gubitka donacije, bila je predmet javnog sudskog procesa (dok je u klasičnom feudalizmu felonija predmet privatnog progona), s posljedicom da je donacija propala ne samo krivcu, nego i cijelom njegovom potomstvu.

Iako je sva zemlja u početku bila pripadala Kruni sv. Stjepana, zbog nepostojanja obveze koja bi se zauzvrat očekivala, plemići su darovanu zemlju počeli poimati kao "vječno vlasništvo", bezuvjetno poklonjenu njima i njihovim potomcima. Neovisnost plemstva, vezanog samo za zemlju, potaknula je stvaranje specifičnog mentaliteta u kojem je borba za očuvanje običaja predaka, sastavnim dijelom kojih je i odvijanje sudbenog postupka, od izuzetne važnosti. Takva je stoljetna tradicija neprijateljski doživljavala reformatorsko djelovanje Habsburgovaca, a snagom svoje ukorijenjenosti u narodnom običaju uspjela se oduprijeti svim pokušajima modernizacije.

Nakon prikaza formiranja ugarsko-hrvatskog plemstva kao uporišta običajnog prava, detaljnije će se izložiti temeljne karakteristike sudbenog postupka koje su postojale u 16. stoljeću. Već je u uvodu spomenuto trostruko nerazlikovanje; procesnog i materijalnog, javnog i privatnog te kaznenog i građanskog prava.

Jasna distinkcija između procesnih i materijalnih odredbi posljedica je sistematike koja je srednjovjekovnom pravu još uvijek nepoznata. Iako se Kitonićevo djelo naziva „Metodičnom uputom u sudbeni postupak“, a treći dio Werböczyjeva Tripartita je posvećen postupku, opseg tog pojma ne podudara se u potpunosti s onim današnjim. Proces se shvaća u etimološkom značenju te riječi³³, kao napredak po sudbenim ročištima "kojima se, kao po točno određenim stubama, prolazi do odluke u sporu"³⁴. Kako se i sankcije (koje po današnjem shvaćanju pripadaju materijalnom pravu) izriču na jednom od ročišta, Kitonić ih ne samo svrstava kao dio procesa, nego im i posvećuje čitavo deveto poglavlje. Tako saznajemo o kapitalnim kaznama, o kaznama za nevjeru i otkup jezika. Kitonić, međutim, ide i dalje; razmatra o biću kaznenog djela himbe³⁵, o problematici zapovjedne odgovornosti³⁶ i nužne obrane³⁷.

U 16. stoljeću općenito je još nepoznata stroga specijalizacija znanstvenog rada, a autori se ne ustručavaju iznijeti svoje mišljenje o Božjem pravu (*ius divinum*), spasenju duše i obilježjima pravednosti. Iako takvom načinu izlaganja nedostaje znanstvenosti u suvremenom smislu, tekstovi onodobnih autora, dok svjedoče o ljudima i mišljenju svoga vremena, predstavljaju puno više od suhoparnog popisivanja pozitivnog prava.

Razlikovanje javnog i privatnog prava također ne odgovara današnjim predodžbama. Definicija javnog prava u bitnome ovisi o koncepciji državne vlasti, koja, kao što smo već napomenuli, nije jedinstvena. Kralj kao predstavnik zemalja Krune sv. Stjepana, ujedno je i privatna osoba, a njegove darovnice, iako javnopravni akti, državnu zemlju otuđuju u korist privatne osobe i njegovih nasljednika, praktički *in perpetuum*. Ne postoji svijest o društvenom interesu koji bi ovlašćivao na pokretanje kaznenog postupka *ex officio*. Svi se delikti načelno smatraju povredom privatne osobe i jedino one mogu podnijeti tužbu. Javnih delikata, koji se odnose na povredu drevnih običaja Kraljevstva i protiv kojih tužbu podnose državni službenici, ima iznimno malo.

Najznačajnije nerazlikovanje ugarskog sudbenog procesa je ono između kaznenih i građanskih predmeta, a možemo ga smatrati utemeljenim na gore spomenutom nerazlikovanju javnog i privatnog prava. Budući da je gotovo svaki delikt povreda privatne sfere pojedinca (iako je ugarsko pravo svjesno različitih stupnjeva krivnje), zahtjev za kaz-

³² Čl. 7., Zlatne bula Andrije II. iz 1222.

³³ Lat. *procedo, cessi, cessum*, 3. = ići naprijed, koračati, postupati, napredovati

³⁴ I. KITONIĆ. *Metodična uputa*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2004., str. 39.

³⁵ Ibid., gl. 9., pit. 16-19.

³⁶ Ibid., pit. 27.

³⁷ Ibid., pit. 31.

nom ne razlikuje se od građanskopravnog zahtjeva za naknadom štete³⁸. U 16. stoljeću vrste postupka dijelile su se po teško razumljivim kriterijima³⁹ koji potiru razliku između danas poznatih pravosudnih grana. Metodična uputa, nažalost, rijetko objašnjava primjenjuje li se pojedini institut u svim ili samo nekim predmetima.

Za razliku od ugarskog običajnog postupka, u rimsko-kanonskoj literaturi prvi znakovi razlikovanja predmeta *in civilibus* i *in criminalibus* pojavili su se već u 12. stoljeću⁴⁰. Daljnjom recepcijom rimskog prava u njemačke zemlje putem carskih dekreta, stvorena je osnova klasičnog inkvizitornog postupka koji podrazumijeva jasno prepoznavanje uloge javnog progona.

Ipak, i u Ugarskoj se javila potreba osnovnog razlikovanja predmeta u kojima se nisu mogle izricati teške kazne i predmeta u kojima je to bilo moguće, a koja odgovara današnjem suprotstavljanju građanskih i kaznenih parnica. Za potrebe te klasifikacije ugarsko se pravo koristilo mješavinom rimsko-kanonskih pravnih ideja i starih običajnih postupovnih formi. Budući da je temeljni smisao kazne zadovoljenje privatnog interesa, kao osnovnu karakteristiku takve podjele možemo istaknuti sličnost između građanskih predmeta i lakših kaznenih djela u kojima je naglasak na naknadi štete. Teža kaznena djela u kojima je naglasak na odmazdi i za koja je bilo moguće izgubiti glavu, procesuirana su po znatno skraćenom postupku.

Iz svega spomenutog, akuzatornost proizlazi kao najvažnije obilježje ugarskog sudbenog postupka. Na rubu zapadne kulture, na snazi je ostalo srednjovjekovno shvaćanje da je svaki sudski postupak spor stranaka pred sucem. Za razliku od inkvizitornog, već primjenjivanog u austrijskim nasljednim zemljama, postupak u kaznenim stvarima nije mogao pokrenuti sud po službenoj dužnosti, već je za to bila potrebna tužba ovlaštenog (u prvom redu privatnog) tužitelja. Takva akuzatornost, koja se očituje u svim postupovnim radnjama, potaknuta je brigom za zaštitu isključivo plemićkih sloboda, dok je suvremena koncepcija univerzalnih ljudskih prava ostala potpuno nepoznata. U zemlji u kojoj je samostalno plemstvo čuvar državnopravnih tradicija, a kralj samo *primus inter pares*, nemoguće je zamisliti inkvizitornu represivnost i tajnovitost, što se nije odnosilo i na kmetove koji su mogli biti podvrgnuti torturi.

Ostala načela akuzatornog postupka, kao i njihova odstupanja, detaljnije će biti izložena tijekom razmatranja pojedinih procesnih stadija. Pojavit će se i mnoge sličnosti s angloameričkim pravom; nastanak i obilježja ugarskog kaznenog postupka, zaista se puno bolje mogu razumjeti kao rezultat slobodnog djelovanja suprotstavljenih političkih čimbenika nego kao smisljeno i plansko djelovanje centralne vlasti.

3.3. Procesni subjekti

3.3.1. Sudovi

Kralj je bio ne samo vrhovni sudac za cijelu kraljevinu, nego i izvor čitave sudske vlasti, a nadležnost svih ostalih sudova smatrala se delegiranom kraljevom nadležnošću. Iako je u početku svoju sudbenost i faktički vršio pred okupljenim narodnim zborom, već u ranom srednjem vijeku bio je prisiljen svoje ovlasti prenijeti i na druge organe, prvenstveno velikaške, plemićke i gradske sudove. U 16. i 17. stoljeću nailazimo na veliku raznolikost funkcija, a budući da ne postoji neovisnost sudova u suvremenom smislu trodiobe državne

³⁸ Zbog čega se, uostalom, sudbeni postupak za kažnjive radnje pokazao primjerenijim terminom od kaznenog postupka.

³⁹ Predmeti koje Kitonić naziva "kaznenima" puno su uži od današnjeg opsega tog pojma; u tu skupinu ne spadaju predmeti za koje se može izreći kapitalna kazna, predmeti nevjere itd.

⁴⁰ M. DAMAŠKA. „Ivan Kitonić i njegova Directio methodica.“ U: I. Kitonić. *Metodična uputa*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2004., str. XVI.

vlasti, svako svjetovno i duhovno tijelo posjedovalo je ograničenu sudbenost. Na ovom će mjestu zbog ekonomičnosti i sistematičnosti biti izložena samo najvažnija od njih.

Vrhovni sud bio je **Stol sedmorice** (*excelsa tabula septemviralis*), a činili su ga redom najviši dužnosnici Kraljevstva: palatin, dvorski sudac, vrhovni kancelar ili njegov zamjenik (personal), tavernik⁴¹, majordom, hrvatski ban i erdeljski vojvoda⁴². Kao vrhovna instancija protiv presuda Kraljevskog sudbenog stola, Banskog stola i tavernika, imao je isključivo prizivnu nadležnost. Presude Stola sedmorice kraljevska je kancelarija otpremala sudbenim stolovima na proglašenje i izvršenje, a imale su takvu snagu da je i kralj mogao izreći pomilovanje samo u kaznenim pitanjima. Iako je uloga Stola sedmorice značajna s obzirom na povlasticu plemstva da bude podvrgnuto isključivo jurisdikciji kraljevih vrhovnih sudaca⁴³, u vremenima u kojima je dugotrajno vođenje postupka bilo skuplje i kompliciranije nego danas, prizivi na Stol nisu se mogli često očekivati. Zbog toga, kao i zbog toga što ga Kitonić u svojoj Metodičnoj uputi uopće ne spominje, u daljnjem izlaganju nećemo se posebno osvrnuti na postupak pred Stolom sedmorice.

Kraljevskim sudbenim stolom (*tabula regia iudiciaria*) predsjedavao je personal (ponekad i sam palatin ili kraljevski namjesnik), a sastojao se od jednog prelata, jednog baruna, dva zamjenika palatina i dvorskog suca, četiri protonotara, dva predstavnika ostrogonskog nadbiskupa, četiri plemića prisjednika (*assessores*) i ravnatelja kraljevskih parnica kao zastupnika fiska. Svaki član suda davao svoje mišljenje o presudi, a ako su glasovi bili podijeljeni na dvije jednake strane, jača je bila ona uz koju je pristao gospodin personal⁴⁴. Kraljevski sudbeni stol sudio je u prvom stupnju za ugarske zemlje, u predmetima u kojima je bilo moguće izreći kapitalnu presudu (*sententia capitalis*)⁴⁵ ili kaznu za nevjeru (*infidelitas*)⁴⁶ te u predmetima u kojima je kazna i s njome izjednačena naknada štete iznosila preko 100 florena. Kao drugostupanjski sud odlučivao je o presudama ugarskih županijskih sudova i Banskog sudbenog stola za Hrvatsku.

Kitonić, koji je veći dio svoje karijere proveo upravo kao ravnatelj kraljevskih parnica na Sudbenom stolu u Požunu i Eperjesu, pruža nam dragocjene podatke o njegovu ustroju i djelovanju. U daljnjem toku izlaganja oslanjat ćemo se uvelike na praksu Kraljevskog sudbenog stola.

Članovi **Banskog sudbenog stola** bili su, osim predsjedavajućeg bana, podban, jedan prelat, dva velikaša, jedan protonotar, tri redovna i dva počasna plemićka prisjednika. Sudili su za Hrvatsku i Slavoniju s istom stvarnom nadležnošću kao i Kraljevski sudbeni stol za Ugarsku, s razlikom da je Kraljevski sudbeni stol odlučivao i o prizivima protiv Banskog stola. Tako je posredno afirmirana podređenost hrvatskog pravosuđa ugarskom.

Županijski sudovi sudili su isključivo u prvom stupnju u redovitim i izvanrednim slučajevima. Redoviti su svi slučajevi šteta, uvreda i manjeg nasilja, za koje kazna ne prelazi 100 florena, dok se u izvanredne ubrajaju kazneni predmeti (kao što su ubojstva, paleži, krađe i razbojstva) i privilegirani predmeti siromašnih. Županijski sudbeni stol sazivao je župan ili dožupan, a dožupan je predsjedavao. Nazočni su bili plemićki sudac, prisežnik (*iurassor*), bilježnik koji je vodio zapisnik i nekoliko prisjednika koje bi odredio

⁴¹ Vidi bilj. 50.

⁴² Kasnije je prvotnu sedmoricu zamijenio 21 član (4 prelata, 7 velikaša i 9 običnih plemića) pod predsjedanjem palatina, kraljevskog namjesnika ili dvorskog suca. Prilikom suđenja moralo ih je biti nazočno barem 11 s predsjednikom, tako da je predsjednikov glas odlučivao u slučaju jednakosti.

⁴³ P. SUGAR, P. HANAK, T. FRANK. *A History of Hungary*. Indiana university press, Bloomington and Indianapolis, 1990., str. 44

⁴⁴ I. KITONIĆ. *Metodična uputa*, str. 471., 473.

⁴⁵ "Kapitalna presuda je ona koja se izriče uz kaznu gubitka života ili ukupne imovine i posjedovnih prava, protiv plemića, isključivo svjetovnih i koji su muškog roda, u 5 slučajeva, a to su zauzimanje imanja, provala u plemićke kuće te batinanje i lišavanje slobode bez opravdanog razloga, kao i ubojstvo plemića". Ibid., str. 373.

⁴⁶ Kazna zbog nevjere je "trajan gubitak života, kao i cjelokupne imovine, te dodjela te imovine kraljevskom fisku, bez mogućnosti da je itko ikad otkupi", a izriče se zbog onog što bi odgovaralo današnjem pojmu veleizdaje. Ibid., str. 373.

sam župan. Za razliku od prethodno nabrojanih sudova koji su bili sastavljeni prvenstveno od velikaša, županijski su sudovi, kao i same županije, oduvijek bili uporište nižeg plemstva. Uzimajući to u obzir, zanimljiv predmet znanstvenog istraživanja bio bi odnos velikaša i nižeg plemstva, promotren kroz prvostupanijske presude županijskih i presude u višem stupnju ostalih sudova Kraljevstva.

U kraljevskim slobodnim gradovima sudio je **magistrat (poglavarstvo) ili gradski sud** u sastavu od jednog gradskog suca, dva vijećnika, jednog bilježnika te većeg broja prisjednika. Protiv njihovih presuda priziv je išao na tavernika ili personala, a u kaznenim predmetima na Kraljevski sudbeni stol. U gradovima je razvojem robnonovčanog gospodarstva, najbrže došlo do recepcije rimskog i carskog prava, a kazneni postupak poprimio je mnoge inkvizitorne elemente. S obzirom na odstupanja od ugarskog običajnog prava, gradski postupak neće biti u fokusu ovog razmatranja.

Crkveni sud, osim o oporukama i bračnim sporovima, odlučivao je i u kaznenim predmetima krivokletstva te pljačkanja klerika i žena. Sudio je djelomice po zakonima Kraljevstva, djelomice po kanonskom pravu, u prvom stupnju pod predsjedanjem biskupa ili njegova vikara. Priziv je bio upravljen na nadbiskupa, a u trećem stupnju na Rimsku kuriju ili apostolskog nuncija⁴⁷.

Već i letimična analiza sastava sudskih vijeća pokazuje da onodobno značenje riječi "sudac" (*iudex*), iako postoje mnoge sličnosti, nipošto ne odgovara današnjem. Sudec se smatralo osobu koja je ovlaštena donositi presude i izricati pravo⁴⁸, isticalo se njezinu objektivnost i nepotkupljivost, ali više kao unutarnje i osobne vrline nego kao preduvjete proizašle iz same sudačke funkcije. Neovisnost sudstva bila je nepoznata, kako u odnosu na izvršnu vlast, tako i u odnosu na više sudske instance (predsjednici Banskog i Kraljevskog stola ujedno su i članovi Stola sedmorice).

Ipak, akuzatornost ugarskog postupka očuvana je činjenicom da sud nikada nije ovlašten na pokretanje kaznenog progona, a Kitonić posebno upozorava⁴⁹ na opasnost od predrasuda koje tako mogu nastati.

Sva sudačka vlast zapravo se nalazila u rukama redovitih sudaca Kraljevstva (*ordinarii iudices regni*), za koje se smatralo da predstavljaju kraljevu osobnu nazočnost. Postojala su svega petorica: palatin, dvorski sudac, personal, ban i tavernik⁵⁰.

Prije nego što stupi u službu, sudac mora položiti prisegu da se neće u svom poslu dati skloniti ni molbama, ni nagradama, ni uslugama, ni ljubavlju, ni mržnjom, nego će suditi, imajući pred očima Boga i njegovu pravdu⁵¹.

3.3.2. Tužitelj i tuženik

U ugarskom, kao i svakom akuzatornom postupku, izuzetno je važna opreka između tužitelja i tuženika. Takav koncept podrazumijeva da se pravednost može ostvariti isključivo kroz jednakost suprotstavljenih stranaka pred sudom, a pod pretpostavkom da će svaka strana poduzeti najbolje korake u svom interesu, kontradiktornost služi kao oruđe utvrđivanja istine. I tužitelju i tuženiku zajamčena su podjednaka prava, a kazneni postupak shvaćen je kao parnica. Kitonić u svojoj Metodičnoj uputi koristi riječi predmet (*causa*), parnica (*litis*) i spor (*controversia*) praktički kao sinonime⁵².

⁴⁷ Ibid. str. 537.

⁴⁸ Kitonić riječ *iudex* izvodi od *ius dicens*, "onaj tko izriče pravo". Kao 5 temeljnih sudačkih osobina ističe: mudrost, bogobojaznost, istinoljubivost, izostanak pohlepe, neovisnost o molbi, probitku i strahu.

⁴⁹ Ibid. str. 461.

⁵⁰ Svaki od njih predstavlja jedan aspekt kraljeve sudbene vlasti. To se pogotovo odnosi na prvu trojicu, čije su funkcije vrlo slične i ponekad se isprepleću. Ban predstavlja kraljevu vlast u Hrvatskoj, a tavernik je izvorno rizničar (*camerarius*) koji s vremenom postaje prizivna instancija protiv presuda gradskih sudova.

⁵¹ DABINOVIĆ, 1990, str. 403.

⁵² KITONIĆ, str. 5.

U tom smislu, tužitelja (*actor*) definira kao “osobu koja protiv druge postupa bilo kojim pravnim putem ili stječući nešto za sebe ili tražeći povrat svojega”⁵³. Važno je istaknuti da se po toj definiciji i presuda u kaznenom sporu shvaća prvenstveno kao osobna zadovoljština, za postizanje koje su na raspolaganju određena pravna sredstva.

Tuženik (*reus*) je “svaka ona osoba protiv koje netko pokreće postupak, po ikojem pravu, osnovi i povodu, vezanima uz bilo kakvu pokretnu i nepokretnu imovinu te bilo kakva djela ili izjave”⁵⁴. Po tome što biva uvučen u parnicu naziva se i *in-causam-attractus*. Kralj je imao potpuni procesni imunitet, a sve tužbe protiv njega, ukoliko je to bilo moguće, išle su na fisk.

Na ovom će mjestu biti rečeno nekoliko riječi o procesnoj sposobnosti koja kao preduvjet sudskog postupka mora postojati i na strani tužitelja i na strani tuženika. Iako ta materija ne spada u kazneno procesno pravo u užem smislu, potrebno ju je izložiti s obzirom na njezine specifičnosti, karakteristične za vrijeme u kojem je nastala.

U srednjovjekovnom društvu nisu posve bespravni bili niti rob, niti stranac, a procesna sposobnost mijenjala se prema spolu, godinama, zdravlju, građanskoj časti, državljanstvu i staleškoj pripadnosti. Svaka promjena u osobnom statusu pojedinca odražavala se i na njegov pravni položaj, noseći određena ovlaštenja ili obaveze.

Žena je pod starateljstvom sve do udaje⁵⁵, nakon čega je njezinim zakonskim zastupnikom postajao muž. Iako je primala muževo prezime, časti i stalež, plemkinja koja se udala za neplemića čuvala je svoje plemstvo i procesnu sposobnost koja odatle proizlazi. Za razliku od muškaraca, žene koje bi počinile veće nasilje (*actus maioris potentiae*) nisu mogle biti osuđene na smrt, ali s druge strane, nisu mogle vršiti javna zvanja, niti im je bilo mjesto u saboru.

Prava pojedinca, kao i danas, mijenjala su se po godinama, s razlikom da je punoljetnost nastupala u različito vrijeme za žene i muškarce. Do 12. godine osoba se smatrala nedoraslom; nije mogla nikoga tužiti ni prisezati pred sudom. Poslije 12. godine, kao dorađali maloljetnici i dječaci i djevojke mogli su izabrati punomoćnike koji su ih zastupali i na sudu. Prava punoljetnost za muškarce je nastupala izuzetno kasno, tek u 24. godini, dok su žene postajale punoljetne već s navršenih 16 godina (ali su ostajale pod starateljstvom). Otac je imao pravo produžiti sinovu malodobnost ako je to smatrao potrebnim. Kralj je mogao u nekim slučajevima pojedinca proglasiti punoljetnim (i time procesno sposobnim) i prije predviđene dobi, ako bi se dokazalo da je sposoban za rasuđivanje.

Za nedorasle i za žene postavljali su se staratelji (tutori), a za maloljetne ili nesposobne skrbnici (kuratori)⁵⁶, koji su ih kao zakonski zastupnici zastupali na sudu.

Za vršenje prirodnih, a dosljedno tome i pravnih činova od važnosti je bila tjelesna i duševna sposobnost (*de corporis et animi integritate*). Umobolne osobe također su dolazile pod skrbništvo. Nije potrebno posebno napominjati da nisu postojali razrađeni postupovni mehanizmi zaštite osoba s duševnim smetnjama. Iznimkama koje nisu bile u stanju izboriti se za svoja prava nije se posvećivalo previše pozornosti.

Izuzetno je važno pitanje osobnog značaja (*extimatio*) i građanske časti. Njihova suptnost je zao glas ili nečasnost (*infamia*), koju Kitonić⁵⁷ definira kao “nečiju nepodobnost da obavlja bilo kakvu časnu službu te da ispuni zahtjeve svog životnog položaja”. Iako nije potpuno lišena, infamna osoba posjeduje procesnu sposobnost u smanjenoj mjeri; ne može prisezati ni valjano svjedočiti pred sudom. Treba razlikovati činjeničnu

⁵³ Ibid., str. 487.

⁵⁴ Ibid., str. 503.

⁵⁵ Tako *Tripartit*. Kelemen (*Institutiones* I, 446.), naprotiv, tvrdi da su žene poslije 24. godine imale pravo biti oslobođene starateljstva.

⁵⁶ Razlika je u tome što se staratelj postavlja bez pitanja, a skrbnik tek nakon preslušavanja dotične stranke.

⁵⁷ KITONIĆ, str. 261.

infamiju, koja nastaje povredom nečijeg ugleda kod vjerodostojnih ljudi, od pravne, koja je nametnuta samom sudskom odlukom⁵⁸.

Za pravnu sposobnost bitna je državna pripadnost, pri čemu se ne pravi razlika između pripadnika Hrvatske, Dalmacije, Slavonije i Mađarske, odnosno Erdelja. Razlika se pravila između građana (*cives*) koji su državljanstvo stekli rođenjem ili povlasticom, stanovnika (*incolae*) koji su državljanima postali stalnim nastanjivanjem i pridošlica (*advenae*) koji su imali djelomičnu procesnu sposobnost.

Dugo je u Hrvatskoj i Slavoniji katolička vjera bila jedina i isključiva (*religio dominans*). Židovi, čija je vjera bila *religio tolerata*, smatrani su nesposobnima da budu pravnim subjektima i protiv kršćana nisu mogli svjedočiti pred sudom, iako im se jamčila potpuna osobna i imovinska sigurnost.

Jedno od najvažnijih statusnih obilježja iz kojeg su proizlazila mnoga prava i obaveze, bila je staleška pripadnost⁵⁹. Kao što je prethodno rečeno, plemić u pravom smislu te riječi mogao je biti samo posjednik plemićkog dobra. Plemići su na temelju svojih privilegija bili predmet osobitih obzira državnih vlasti. Nisu smjeli biti zatvoreni ni ometani u posjedu bez izričitog sudskog naloga, a bili su podvrgnuti isključivo najvišoj kraljevoj sudbenosti (ili njegovih redovitih sudaca). Samo plemići optuženi zbog izdajstva, uhvaćeni na samom djelu ili pri bijegu mogli su biti odvedeni u zatvor. Nije ih se smjelo podvrgnuti torturi, o čemu će biti više govora kod dokaznih sredstava.

U pogledu članova klera, kojima su također priznate sve povlastice plemstva, pravila se razlika između preleta (u koje spadaju nadbiskupi, biskupi, opati i prepošti) i nižeg klera. I jedni i drugi bili su oslobođeni zakletve, kao i jurisdikcije svjetovnih sudova, a na smrt nisu smjeli biti kažnjeni ni zbog izdajstva. Vrhovni crkveni dostojanstvenik za Ugarsku bio je ostrogonski nadbiskup, istovremeno i državni kancelar, a u toj funkciji i član Stola sedmorice.

Slobodni kraljevski grad smatrao se jednom plemićkom osobom (*una nobilis persona*), iz čega su proizlazile mnoge povlastice za njegove stanovnike. Građanin slobodnog kraljevskog grada, kao i plemić, nije mogao biti osuđen bez sudskog poziva, odnosno zatvoren bez presude.

Slobodni ljudi, a pogotovu kmetovi koji su i pravno i faktički bili ovisni o vlastelinu, imali su puno manji opseg prava od prethodno navedenih staleža.

Važno je napomenuti da autentični, već nabrojeni izvori kaznenog procesnog prava prvenstveno svjedoče o položaju plemstva. U daljnjem izlaganju o njima će i biti najviše govora.

3.3.3. Sporedni procesni subjekti

Budući da je u akuzatornom postupku inicijativa na strani privatne osobe koja uglavnom ne posjeduje specifična pravna znanja, kvaliteta procesnih radnji uvelike ovisi o dostupnoj stručnoj pomoći. U tu svrhu razvilo se nekoliko oblika zastupanja.

Odvjetnik⁶⁰ je morao imati "*stallum agendi*", ovlaštenje za zastupanje stranaka od Kraljevskog ili Banskog sudbenog stola, a morao je imati i usmenu ili pismenu punomoć same stranke. Pismeno postavljanje zastupnika izvodilo se pred redovitim sucima Kraljevstva ili na vjerodostojnim mjestima kao što su kaptoli ili samostani, a trajalo je jednu

⁵⁸ U slučajevima krivokletstva, nesavjesnog vršenja skrbništva, ubojstva iz zasjede, nepoštovanja naloga kralja i redovitih sudaca, izdaje bratske krvi, čina protiv časti te određenih kaznenih slučajeva među plemićima. Ibid. str. 267. i 413.

⁵⁹ DABINOVIĆ, 1990, str. 376., prvim staležom smatra velikaše i prelate, drugim plemiće, trećim jobagione i predjaliste, a četvrtim slobodne kraljevske gradove.

⁶⁰ Mi ćemo koristiti ovaj uobičajeni i jedinstveni naziv, iako Kitonić, str. 489., pravi razliku između pojmova *procurator*, *advocatus*, *causidicus*, *patronus*, *syndicus*, *rabula* i *orator*.

godinu od dana izdavanja. Do usmenog postavljanja moglo je doći i pred zamjenicima palatina i dvorskog suca, a trajalo je samo jedno ročište. Plemenite žene, osobito supruge baruna i velikaša, mogle su postaviti zastupnike i pred odaslanim povjerenicima kaptola ili samostana.

Odvjetnici su zastupali siromašne stranke besplatno, a u ostalim slučajevima primali su honorar koji je određivao sud. Nagradu je bilo zabranjeno ugovarati u postotnom dijelu vrijednosti spornog predmeta. Odvjetnik je mogao biti kažnjen zbog neprimjerenog ponašanja pred sudom na kaznu otkupa jezika (*ad emendam linguam*). Pod određenim uvjetima stranka je mogla povući odgovor zastupnika pred sudom, iz čega bi slijedio i opoziv samog zastupnika.

Kitonić navodi pet najvažnijih koraka kojih se odvjetnik mora držati dok zastupa stranku u parnici: nikada neće početi djelovati bez isprave o punomoći, izložiti će zakon, ako takav postoji u pisanom pravu Tripartita ili Većeg dekreta, istaknut će lokalni običaj ili municipalno pravo, slijedit će zdrav razum, pribavit će vjerodostojne svjedoke ili eventualno suprisežnike⁶¹.

Punomoćnik (*plenipotentiarius*) je u potpunosti predstavljao stranku koju zastupa, a njegov se odgovor nije mogao opozvati "zato što se smatra istim kao da ga je izrekao sam nalogodavatelj, sa sigurnošću, promislivši i ustanovivši istinu"⁶². Ovo je posebno aktualno kod instituta opoziva zastupnika, o čemu će još biti govora. Da bi netko postao punomoćnikom, morao je biti punoljetan, ali nije morao biti plemić ni onda kad je zastupao plemića. Punomoć je mogla biti općenita (*universalis*), za poslove iste vrste (*generalis*) ili samo za jedan točno određen posao (*specialis*), uvijek do opoziva ili do proteka godine dana. Usmeno se punomoć davala izjavom pred sudom, a pismeno je morala biti ovjerovljena pečatom suda, protonotara, županije ili vjerodostojnog mjesta.

Fisk je zastupao **ravnatelj kraljevskih parnica** (*causarum regalium director*), funkcija na kojoj je Ivan Kitonić Kostajnički proveo veći dio svoje odvjetničke karijere. Pod njegovom brigom bila su dobra Svete krune i vladareva privatna imovina, a bio je ovlašten i na podizanje tužbi protiv javnih delikata.

U parnicu se, uz prethodno odobrenje suda, mogla uplitati i treća osoba kao **umješač** na strani tužitelja ili tuženoga. Umiješati se moglo na osnovi krvnog srodstva ili posebnih potraživanja. Pravni institut miješanja (*ingessio*) prvenstveno se odnosio na tužbe o nasljeđivanju i trajnosti posjedničkih prava, tako da neće biti sastavnim dijelom daljnjeg razmatranja o sudbenom postupku za kažnjive radnje.

Kao jedna od specifičnosti ugarskog pravnog sustava, razvila se ustanova **vjerodostojnih mjesta** kaptola i samostana koji su vršili raznovrsne pravne poslove i procesne radnje. Još u 12. stoljeću biskupi su živjeli dobrim dijelom zajedno sa svojim kaptolom od redovitih prihoda crkvenih zemalja. U 13. stoljeću njihova zajednica prestaje, a kaptoli postaju pravnim osobama i stječu vlastitu imovinu. Zahvaljujući njihovoj strogoj, povjerenja dostojnoj organizaciji, u srednjovjekovnom društvu u kojem su nepismenost i pravna nesigurnost široko raširene pojave, ljudi su im se počeli obraćati da im napišu i sačuvaju pojedine isprave. Andrija II. je, s namjerom da spriječi zloupotrebe time što su se neki lažno izdavali za kraljeve ili palatinove ljude, naredio da se ubuduće svi sudbeni poslovi vrše u pratnji kaptola ili samostana kao vjerodostojnog mjesta. Tako je svakodnevna praksa dobila i svoje zakonsko utemeljenje. O ulozi vjerodostojnih mjesta još će biti govora tijekom izlaganja pojedinih procesnih stadija.

⁶¹ Ibid. str. 491. i 493.

⁶² KITONIĆ, str. 337. i 339.

3.4. Vrste sudbenog postupka

U vremenu u kojem pravna sistematika ni približno još nije razvijena, raznolikost sudskih postupaka praktički onemogućava njihovo jedinstveno poimanje i analizu. Zanimljiviji suvremenu građansko-kaznenu dihotomiju, na ovom ćemo mjestu ukratko izložiti podjele ugarskog sudbenog postupka po četiri osnove. Iako u daljnjem razmatranju nećemo biti u mogućnosti držati se početnih podjela, u prvom redu zbog brojnosti različitih vrsta, ova uvodna klasifikacija pružit će nam uvid u svu složenost ugarskog prava koju naglašavamo tijekom čitavog rada.

Prva podjela sudbenog postupka odnosi se na **sadržaj tužbe**, odnosno parnice. Tužba može biti stvarna (*realis*), a pokreće se za zaštitu imovine i imovinskih prava, ili osobna (*personalis*), za neko notorno, kapitalno⁶³ ili kazneno⁶⁴ djelo. Postoji i treća vrsta mješovitih tužbi (*mixta*), za klevetu, infamnost i krivokletstvo, kao posljedica kojih se gubi imetak i plaća naknada. Za potrebe ovog rada posebno će se uz obzir uzeti oni postupci čiji bi se sadržaj današnjom terminologijom mogao okarakterizirati kao kazneni.

Sljedeća podjela vrste postupka dijeli po **rokovima za njihovo pokretanje**. Najvažniji od njih, koji će ostati u centru naše pozornosti, oktavalni je postupak Kraljevskog sudbenog stola, a održava se na dva mjesta; u Požunu, osmog dana⁶⁵ od blagdana sv. Luke evanđelista za područje od županije Lipto do Drave; te u Eperjesu, osmog dana od blagdana sv. Jurja mučenika, za područje od spomenute županije Lipto do granica Transilvanije. Ta ročišta traju svake godine četrdeset dana i na njima se odlučuje o najvažnijim predmetima Kraljevstva. Što se zasjedanja Banskog stola tiče, Kitonić napominje kako se u "Slavoniji (pod kojom podrazumijeva i Hrvatsku), oktava održava dvaput, u osmim danima blagdana sv. Jakova apostola i Bogojavljenja, u slobodnom kraljevskom gradu zagrebačkog brijega Gradeca"⁶⁶. Osim općeg oktavalnog postupka, po rokovima za pokretanje Kitonić razlikuje i postupak oktavalnih ročišta kratkih sudskih zasjedanja, postupak pred Saborom, izvanredni postupak (pred palatinom za predmete fiska), konačni ili sumarni (na osnovi molbe podnesene vladaru), kompromisni i artikularni postupak.

Suđenje se nije moglo održavati o vjerskim i sudskim blagdanima, koji su u srednjem vijeku bili izuzetno brojni. Osim kroz božićne i uskršnje praznike, nije se sudilo na Dan sv. Ladislava (27. lipnja), ljetni Dan sv. Stjepana (20. kolovoza), Dan sv. Martina (11. studenoga), sv. Tome (21. prosinca) i mnoge druge. Vrijeme jubileja, saborskih zasjedanja, županijskih i gradskih sudovanja, poziva na vojsku, procesija, narodnih pobožnosti, osobnih praznika, žetva, berbi, poklada, svetkovina u vladarskom domu - sve je to značilo odgađanje sudskog posla.

Treća podjela klasificira postupke prema **redoslijedu**. Postoje dva privilegirana postupka; prvi od njih za fisk (koji je ujedno i izvanredan po rokovima za pokretanje), a drugi za siromahe, koji se vodio petkom i subotom. Siromasi, a takvima su smatrani svi oni čija imovina nije bila dovoljna za vođenje postupka, mogli su od dožupana i velikih sudaca županije u kojoj prebivaju zatražiti vjerodostojnu svjedodžbu o svome siromaštvu. Na temelju te potvrde imali su pravo na privilegirani postupak, kao i na besplatnog odvjetnika. Iza privilegiranih slijede redovni postupci i to prvo oni mimo rasporeda (a u te se svrstavaju i kazneni predmeti), a potom oni po rasporedu, koji su ujedno i najbrojniji. Postoji i treća vrsta izvanrednih postupaka, čija su se ročišta održavala naizmjenice između privilegiranih i redovnih.

Četvrta podjela, **po sucima i njihovoj stvarnoj nadležnosti**, dijeli sudske postupke na opće i posebne, od kojih se ovi drugi sami dijele na četiri podvrste: palatinske (svi

⁶³ Vidi bilj. 46.

⁶⁴ U specifičnom značenju te riječi, jer bi po današnjim shvaćanjima i notorna i kapitalna djela spadala u kaznena. Vidi bilj. 41.

⁶⁵ Po čemu je i dobio ime "oktavalni".

⁶⁶ Kitonić, str. 13.

fiskalni i izvanredni postupci), namjesničke (svi konačni postupci te postupci i prizivi u pet kapitalnih slučajeva), postupke pred sucem Kraljevskog sudbenog stola te postupke u predmetu časti u kojima sudi sudac Kraljevskog sudbenog stola, namjesnik ili onaj kome kralj to posebno naloži. S druge strane, opći su svi oni postupci kod kojih se stvarna nadležnost određuje prema općim kriterijima⁶⁷.

4. Tijek sudbenog postupka

4.1. Tužba i pozivanje na sud

Svi postupci, bez obzira kojoj vrsti i kategoriji pripadali, pokreću se tužbom⁶⁸ na jedinstveni način. Tužba je tužiteljev pismeni ili usmeni zahtjev, upravljen samom sudu, sa ciljem da se tuženik prisili na vršenje ili dopuštanje kakve radnje. Na podizanje tužbe ovlaštena je u prvom redu oštećena osoba, a ako nije u mogućnosti (npr. u slučaju ubojstva), također i članovi njezine uže obitelji. Javnim deliktima, u kojima se kazneni progon pokreće po službenoj dužnosti, smatraju se samo oni koji su upravljani protiv kraljeve osobe kao predstavnika državne vlasti (npr. nevjera). U tom slučaju na podizanje tužbe ovlašten je odvjetnik Svete krune, koji, ako zanemarimo kraljev dvojni javno-privatni karakter, najbolje odgovara današnjoj funkciji državnog odvjetnika. Budući da o njegovoj ulozi u sudbenom postupku nemamo puno podataka, možemo zaključiti da se nije razlikovala od položaja bilo koje druge, privatne stranke. Tako se očituju akuzatorna svojstva ugarskog postupka, za razliku od, u austrijskim nasljednim zemljama, istovremeno važećeg inkvizitornog postupka u kojem je isključivo sud ovlašten na pokretanje kaznenog progona.

Ipak, jedna se varijanta inkvizitornosti zadržala, više po uzoru na srednjovjekovno germansko pravo nego na razvijeni rimsko-kanonski postupak. Dožupani svake županije imaju dužnost u svakom kvartalu godine samoinicijativno provesti istragu nad svim plemićima i neplemićima, i ako otkriju da su počinili teška kaznena djela o tome podnijeti izvještaj sudu. Takvom se izvještaju podaje toliko velika snaga da se pred sudom ne vodi nikakav dokazni postupak. Tuženik, međutim, i tada može izbjeći osudu polaganjem prisege uz određeni broj prisežnih pomoćnika⁶⁹.

Po svome sadržaju, kako je već navedeno, tužba može biti stvarna, osobna ili mješovita, a osim predmeta parnice, također određuje stranke i suca (*actio regulat partes et iudicem*). Spajanje više zahtjeva dopušteno je kod sličnih potraživanja, kao i kod različitih potraživanja protiv iste osobe (što se može primijeniti i na kaznene slučajeve).

Na osnovu tužbe, sljedeći procesni korak je, kako Kitonić objašnjava, "zakonito pozivanje tuženika od strane tužitelja pomoću pismenog poziva na sud nekog redovitog suca predanog nekom kaptolu ili samostanu, posredstvom svjedočanstva istog kaptola ili samostana, na čijem se području nalazi tuženik"⁷⁰. Pozivanje tuženika podjednako je konstitutivno za pokretanje postupka kao i tužba upućena sudu, a inicijativa je također na strani tužitelja. Ovdje nailazimo na odličnu ilustraciju izvršne uloge vjerodostojnih mjesta kaptola i samostana⁷¹ i njihove mjesne nadležnosti koja se određuje prema tuženikovu prebivalištu.

U ispravi o pozivu, koju na prijedlog tužitelja najčešće sastavlja protonotar redovitog suca, mora biti naveden nadležni sudac, zakonito ročište i propisano sudbeno mjesto ili se u suprotnom isprava smatra nevažećom.

⁶⁷ Već navedenim kod procesnih subjekata, str. 17. i 18.

⁶⁸ U većini slučajeva nije se odmah pristupalo tužbi nego je stranka za koju je najavljena tužba sudbeno opomenuta (usmeno ili pismeno) na izvršavanje dužnosti.

⁶⁹ O prisežnim pomoćnicima (suprisežnicima) vidi ovaj rad, str. 35., 36.

⁷⁰ KITONIĆ str. 61.

⁷¹ Vidi pod procesne subjekte, str. 23.

Za sudski poziv koriste se dva naziva; citacija (*citatio*), koja ima šire značenje pozivanja tuženika ili pred županijski sud ili pred Kraljevski stol, te evokacija (*evocatio*), kojom se parnice pokreću isključivo pred Kraljevskim sudbenim stolom.

Postoje četiri vrste evokacije. Prva od njih, insinuacija, koristi se za pokretanje postupaka koji se okončavaju u kratkom roku (tzv. kratkih parnica – *brevis lis*), na prvim ili najkasnije drugim oktavama. U takve postupke ubrajaju se mnogi kazneni premeti za koje se smatra da ih je poželjno što prije okončati, kao na primjer predmeti za koje je moguće izreći kapitalnu kaznu. Iako prema zakonima Kraljevstva u insinucijskim postupcima ne treba dopuštati pravne lijekove odboja (*repulsio*) i inhibicije (*inhibitio*)⁷², njihova primjena uobičajila se u sudskoj praksi. Takvi običaji, koje Kitonić žestoko kritizira, često su produživali trajanje “kratkih parnica” i na više od dvije oktave.

Druga je vrsta jednostavna evokacija, kojom se pokreću parnice dugog tijeka (*longa lis*) u trajanju od najviše četiri oktavalna ročišta. To je ujedno i najuobičajeniji sudski poziv za većinu građanskih i tek manji broj kaznenih predmeta. Iako četiri ročišta pružaju mnogo više mogućnosti, i ona su se često pokazala nedovoljnima, a pojedina se parnica znala odužiti u nedogled. Općenito, većina postupovnih odredbi koje ćemo u ovom radu spomenuti, važila je isključivo relativno, dok ih vrijeme ili mjesni običaj nisu samovoljno ukinuli.

Treća vrsta evokacije zove se obostrana, a mora se dovršiti na jednom ročištu. Manje je važna od prvih dviju, a odnosi se na predočenje isprava.

Četvrta je osobna evokacija, a određuje da se tuženik, koji je tužitelja osramotio verbalnom povredom časti, tjelesnim nasiljem ili ranjavanjem mora osobno pojaviti na označenom ročištu. Da bi se osobni dolazak i ostvario, pozvanoj je osobi zajamčeno pravo slobodnog prolaza. Dok je u postupcima započetim pomoću prve tri evokacije, tuženikovu osobnu prisutnost mogao zamijeniti odvjetnik ili punomoćnik, ovdje to nije slučaj. Specifično je i to što ovaj poziv ne uručuju vjerodostojna mjesta, već sudski pisar, osobno i bez isprava o pozivu. Kao i kod insinuacije, pravni lijekovi odboja i inhibicije nisu dozvoljeni.

Kaptoli i samostani (ili pisar), ako su u mogućnosti, evokatorni poziv osobno uručuju tuženiku; u suprotnom ga ostavljaju na mjestu njegovog uobičajenog prebivališta. Ako nitko od ukućana nije prisutan, pozivanje se izvodi označavanjem tužiteljevih vrata ili do vratnika križem ili nekim drugim znakom. Pozivanje nije dozvoljeno izvesti u crkvi ili drugom svetom mjestu namijenjenom molitvi⁷³.

Prilikom pozivanja, tužena strana dobiva prijepis tužbe, a tužitelj izvješće kaptola ili samostana o tijeku čitavog pozivanja. Između uručjenja poziva i sudskog ročišta na koje je stranka pozvana mora proći najmanje 15 dana.

Tko nije bio pozvan na prethodno navedeni zakoniti način, nije imao obavezu pojaviti se i odgovarati pred sudom.

4.2. Prvo ročište; izdavanje sudbene isprave i oglašenje tuženika

Kada dođe do zakazanog ročišta oktavnog suda, tužitelj mora od protonotara, koji mu je prethodno sastavio evokatornu ispravu o pozivanju, tražiti sastavljanje sudbene isprave⁷⁴ na osnovu koje će svima i javno obznaniti tuženika. U sudbenoj ispravi, među ostalim, mora biti valjano naznačen tijekom prijelaza parnice s prvog na sadašnjeg tužitelja (ako je do prijelaza došlo). U suprotnom će sudska odluka, na temelju pogrešno sastavljene isprave, biti ništavna.

⁷² Vidi ovaj rad, poglavlje o pravnim lijekovima, str. 37.- 39.

⁷³ KITONIĆ, str. 87.

⁷⁴ “To je isprava iz koje magistar protonotar proglašava da je u postupku koji je njome potaknut tuženik obavezan tužitelju odgovarati prd sudom”, *ibid.*, str. 97.

Posebno je obilježje sudbene isprave da u svim parnicama koje su pomoću njih pokrenute, prije poduzimanja bilo koje druge procesne radnje, tuženik protiv njih može ulagati prigovore. U suprotnom, ako je prije položio pristojbu ili počeo raspravljati o nečemu drugome, tuženiku će biti dokazano da se već složio sa sudbenom ispravom i neće mu biti dozvoljeno vraćati se na prigovore. O tome više u sljedećem poglavlju.

Oglašenje tuženika (*proclamatio*), koje potom slijedi, "je zakonom propisano glasno pozivanje tuženika da pristupi, u vrijeme oktavalnog ročišta, počevši od prvog sve do dvadeset devetog dana, upućeno od strane protonotara redovitog suca, u atriju zgrade suda, u drugi sat poslijepodne, javno i otvoreno, prvo tijekom četiriju, a poslije tijekom triju uzastopnih sudbenih dana"⁷⁵. Naziva se još i sudskim oglašenjem (*proclamatio forensis*), a oglašava se još dok tuženik uopće nije pristupio sudu. Osim sudskog, postoji još i oglašenje prvog uručenja (*proclamatio primae extradatae*), koje se oglašava nakon što je tuženik pristupio, ali nije preuzeo kopiju sudbene isprave, te oglašenje drugog uručenja (*proclamatio secundae extradatae*), nakon što je tuženik preuzeo kopiju, ali još nije na nju odgovorio. Oglašenje se ponavlja prvih 29 dana (od 40 koliko traje oktavalno ročište) dok god se tuženik na pojavi i svaki se dan iznova izriče presuda zbog neodazivanja. Prva tri dana presudu je moguće zaustaviti pojavljivanjem i bez globe, četvrtog dana samo uz globu od tri florena. Preostalih 25 dana globa se povećava sa svakim trećim danom neodazivanja. Nakon desetog dana, plaćanje globe nije dovoljno za sprječavanje presude; potrebna je i inhibicijska isprava⁷⁶.

Iako Kitonić pretpostavlja da je tuženik taj koji se neće pojaviti na ročištu; ako bi slučajno izostao tužitelj, tuženik je u mogućnosti pokrenuti protutužbu.

Važno je naglasiti kako se ustanovom oglašenja afirmiraju načela javnosti i usmenosti; 29 dana zaredom ista se presuda glasno objavljuje u isto vrijeme (dva sata poslijepodne) i na istom mjestu (u atriju zgrade suda). Osim javne (prvenstveno plemićke) kontrole sudskog postupanja, tako se postiže visoki stupanj svečanosti, čak i ritualnosti.

Ako se tužena strana uopće ne pojavi na ročištu i ne spriječi presudu, u odsutnosti će biti osuđena za ogluhu (*contumacia*). Svi tužitelji navodi naprosto se smatraju istinitima, pod uvjetom da je pružio dokaz o izručenju evokatorne isprave tuženiku (na temelju izvješća kaptola ili samostana). Iako se takva presuda šalje na izvršenje, još uvijek nije konačna; u ugarskom postupku, koji, kao što ćemo još vidjeti, obiluje pravnim lijekovima, moguće ju je spriječiti snagom inhibicije.

4.3. Kopija sudbenih isprava i prigovori

Nakon što se odazvao na sudsko oglašenje, tuženik ima pravo sudu podnijeti zahtjev za kopijom tužbe i sudbenih isprava. Tužitelj ga je dužan upoznati sa svim ispravama i parničnim dokumentima kojima se želio poslužiti u bilo kojem dijelu postupka da dokaže svoju tužbu. Ako to slučajno ili namjerno propusti učiniti, na tuženikov prigovor može doći do odbačaja tužbe. Tuženik, s druge strane, budući da se takav zahtjev može dopustiti samo jednom u postupku, mora biti oprezan kada će ga podnijeti.

Kopije se općenito mogu izdati na dva načina; sudski (*iudicialiter*), kada sudac odredi neki budući rok za odgovor na kopiju i kolateralno (*collateraliter*), kada sudac odluči da kopiju treba izdati samo pod uvjetom da se na nju odmah i odgovori. Nije dopušteno izdavati kopije privilegija, ni kopije kopija.

Dostupnost kopija i uvid koji tako tuženik stječe u sve argumente koji će se protiv njega koristiti možemo istaknuti kao veliki doprinos zaštiti prava okrivljenika. U tom pogledu, ugarski se akuzatorni postupak pokazao mnogo naprednijim (prema suvremenim stan-

⁷⁵ Ibid. Str. 99.

⁷⁶ Više o tome u poglavlju o pravnim lijekovima, str. 37.

dardima) od istovremenog carskog inkvizitornog postupka u kojem prevladava načelo tajnosti podataka.

Nakon što dobije kopiju, tuženik se mora početi braniti. U njegovom je interesu što kasnije očitovati se o samoj biti spora, čime bi priznao da se slaže sa svim ostalim elementima tužbe i sudbenih isprava. U tu svrhu ugarski postupak stavlja na raspolaganje čitav niz prigovora i pravnih lijekova (o kojima će biti govora nekoliko poglavlja kasnije).

Prigovor (*exceptio*) je "primjedba koju iznosi tuženik, zbog izostanka neke okolnosti nužne za parnicu, a najčešće zbog izostanka mjesta, vremena i osobe; tu primjedbu stavlja prije nego odgovori na meritum spora, protiv tužitelja, a u svoju obranu"⁷⁷. Najčešće se podnosi protiv sudskog poziva (citacije ili evokacije) i pisanog izvješća o uručenju poziva, budući da se u njima i događa najviše pogrešaka. Prigovori se mogu odnositi na činjenično stanje (*exceptiones facti*) ili pravnu podlogu (*exceptiones iuris*). Po svome učinku dijele se na tri kategorije: one koji dovode do odbačaja, do odgode i do obustavljanja parnice.

Odbačaj tužbe (*condescencio causae*) uzrokovan prigovorom jednostavan je povrat na prethodno stanje, pri čemu se niti jednoj strani ništa ne dodjeljuje, niti oduzima. Tužitelj može pomoću novog poziva opet oživiti parnicu, uz osiguranje pisane potvrde, kako ne bi bio optužen da postupa himbeno, zbog dvostrukog poziva u istom sporu.

Do odbačaja najčešće dolazi zbog prigovora nenadležnosti. Nenadležnost označava nedostatak zakonite jurisdikcije i to ne isključivo osobne (suca, suda, tužitelja) - nenadležnima mogu biti također i vrijeme⁷⁸ i mjesto. Na tuženiku leži odgovornost da uoči navedene nepravilnosti jer će se prigovor uvažiti isključivo na njegovu inicijativu.

Kao što prigovore valja iznijeti prije izjašnjenja o glavnoj stvari (meritumu), tako i nenadležnost suca treba navesti prije ostalih prigovora. Ako tuženik u drugim pitanjima prihvati njegov sud i odluku, proizlazi da ga je prihvatio i više neće moći ulagati prigovor po toj osnovi.

Iako uvelike formaliziran, ukoliko su navedene sve tri kategorije osobe, mjesta i vremena u skladu s njihovom nadležnošću, ugarski postupak tužitelju dopušta izostavljanje ili izmjenu pojedinih riječi tužbe. Ako je smisao teksta ostao nepromijenjen, tuženik ne može ulagati prigovor na osnovu takvih nepravilnosti.

Odgoda sudskog postupka (*prorogatio*) posljedica je druge kategorije prigovora po učinku. Kitonić⁷⁹ nabraja mnoge razloge zbog kojih se zakazano ročište može odgoditi: zato što tužitelj nije upozorio tuženika na kopije svih isprava kojima se namjerava poslužiti, za vrijeme čekanja da štitenici dostignu zakonsku dob od 12 godina, tijekom jednogodišnjeg razdoblja tugovanja udovica, zbog odsutnosti onih kojima je zakonska odgoda dopuštena odredbom Kraljevstva (a takvi su vojnici, zarobljenici i kraljevi poslanici), kao i u slučajevima poplave, teške bolesti, zasjede, pljačkanja i ranjavanja od strane razbojnika. Postupci također miruju u ratno doba i u vrijeme zasjedanja sabora (osim onih koji se upravo na njima rješavaju).

Ako se tko neopravdano posluži odgovornim prigovorima, bit će osuđen na otkup jezika⁸⁰. Važno je napomenuti da se u postupcima protiv nasilnih čina, koji pokrivaju velik dio kaznene materije, odgode u pravilu nikada ne odobravaju.

⁷⁷ Ibid. str. 115.

⁷⁸ Do odbačaja dolazi ako je kakva odluka ili pravorijek donesen na dekretalni blagdan. U takve se ubrajaju Obrezanje Gospodinovo; Obračenje sv. Pavla; Sv. Matej, apostol; Sv. Grgur, papa; Navještenje Blažene Djevice Marije; Tijelovo; Pohod Blažene Djevice Marije; Sv. Margareta, djevica i mučenica; Podjela apostola; Sv. Marija Magdalena, Sv. Ana; Glavosjek sv. Ivana Krstitelja; Sv. Elizabeta, udovica; Sv. Katarina, djevica i mučenica; Začeće Blažene Djevice Marije; Sv. Ladislav, kralj te čitavi Veliki tjedan. Mnoštvo dana izuzetih od sudovanja odražava još karakteristično srednjovjekovno poimanje vremena.

⁷⁹ Str. 127.

⁸⁰ Otkup jezika (*emenda linguae*) je presuda koju sudac donosi zbog nepravedne i lažne pritužbe uručene kralju ili njegovim redovitim sucima. Također se donosi i zbog sramotnih riječi protiv nekog časnog čovjeka na dobrom glasu. Kazna za tu presudu, osim odbačaja tužbe, iznosi 100 florena za plemiće i 20 za seljake. Ibid. str. 407.

Prigovori treće kategorije zovu se peremptornima⁸¹ (*exceptiones peremptoriae*), a uključuju zastaru i himbu, koje svojim nastupom obustavljaju i razaraju parnicu tako da više nikada ne može biti oživljena.

Zastara (*praescriptio*), s kojom je izjednačena dosjelost, označava stjecanje nekog prava ili nemogućnost pokretanja tužbe nakon proteka određenog vremenskog roka. Kitonić razlikuje 21 zastarni rok, od kojih najkraći traje jedan dan, a najdulji sto godina. Za kaznene predmete najvažnija je zastara u slučajevima nasilnih čina koja nastupa nakon 32 godine, a sprječava se pokretanjem spora prije isteka tog roka. Tuženik se na zastaru mora pozivati s oprezom jer samim time priznaje tužiteljevu tužbu kad zastara ne bi postojala, izlažući se opasnosti da izgubi parnicu ukoliko se prigovor pokaže neosnovanim.

Zastarni rok ne teče onome tko je pao u neprijateljsko zarobljeništvo; ako se vrati, pripada mu *ius postliminii*, pravo na povrat u prethodno stanje. Ako u međuvremenu ne bi bila nastavljena, 32 godine od svog pokretanja zastaruje i sama parnica, bez obzira na osnovu po kojoj je pokrenuta. U tom smislu možemo govoriti o pravoj procesnoj zastari.

Do odbacivanja tužbe na osnovu himbe (*calumnia*) dolazi kada tuženik ispravom potvrđi da je tužitelj jednu te istu stvar stekao dvostrukom igrom ili da je oživio već presuđenu tužbu.

Kao što su, sa stajališta suvremenih procesnih zahtjeva, rješenja ugarskog sudbenog postupka u pogledu transparentnog izdavanja kopija isprava za svaku pohvalu, tako se s druge strane, u sustavu prigovora, mogu pronaći mnogi nedostaci.

Prema Statutu Carske komore iz 1548., trebalo je dopustiti samo četiri kruga prigovora. U prvome tužitelj iznosi tužbu, u drugome tuženik postavlja prigovor, treći je tužiteljev odgovor kojim odbija tuženikov prigovor i podupire svoju tužbu, a četvrti odgovor tuženika na repliku tužitelja. Međutim, budući da se statuti Carske komore nisu izravno primjenjivali na Ugarsku i Hrvatsku, na snazi su ostali stari postupovni običaji koji nisu ograničavali broj prigovora i odgovora. Takva situacija značila je odgađanje donošenja presude na mnogo više od četiri ročišta, a tada bi na raspolaganju ostajali, još neupotrijebljeni, svi pravni lijekovi.

U tom duhu i Kitonić, iako se inače protivi nepotrebnom odugovlačenju, savjetuje tuženika da rasporedi prigovore tako da "ne bude primoran iznijeti sve mjere odjednom i najedanput, takoreći istresti ih; već da na ranijim ročištima iznosi samo neke, i to lakše, i manje važnosti, kao što su već spomenute mjere odbačaja i odgode, i barem jednu po svakom ročištu, uz ponavljanje one prethodne; tako da neke od njih ostavi i za druga ročišta i sudske lijekove, a osobito one o samoj stvari, tj. odgovore o dosjelogosti i himbi"⁸².

4.4. Dokazni postupak

U ovom ćemo poglavlju izložiti metode utvrđivanja činjeničnog stanja i dokaza relevantnih za daljnji tijek postupka. Upravo su se u istražnom dijelu sudbenog postupka očuvale najkarakterističnije tvorbe ugarskog običajnog prava, od kojih neke vuku svoje podrijetlo još iz plemenskog društvenog uređenja. Na jednu od takvih nailazimo još i prije formalnog pokretanja parnice.

4.4.1. Kolateralni iskaz

Iako je najbliži današnjem pojmu predistražnih radnji (zato što se poduzima prije formalnog pokretanja sudbenog postupka), kolateralni iskaz (*collateralis attestatio*) razmatramo tek na ovom mjestu zbog njegove sličnosti sa zajedničkom istragom u pogledu

⁸¹ Lat. *perimere*, što znači uništiti.

⁸² Ibid. str. 163., pit. 28.

metoda utvrđivanja dokaza. Ugarsko pravo dopušta potencijalnom tužitelju (predlagatelju, kako ga Kitonić naziva) da i prije podnošenje tužbe prikupi podatke potrebne za uspješno vođenje parnice. To se prikupljanje provodi putem pisanog naloga redovitog suca, uz pristojbu od 17 maraka, posredstvom kraljeva ili palatinova čovjeka i svjedočanstva nekog vjerodostojnog mjesta. Mjesto i rok kolateralnog ispita određuje sam predlagatelj, a kao dokazi u obzir se uzimaju iskazi najbližih susjeda i stanovnika pokrajine oba spola, plemića i neplemića, duhovnih i svjetovnih osoba.

Kolateralno ispitivanje namijenjeno je isključivo opskrbljivanju predlagatelja dovoljnom količinom informacija na osnovu koje će odlučiti o eventualnom upuštanju u parnicu. Tako prikupljeni iskazi nemaju dokaznu snagu, tako da je nužno da ih predlagatelj u svojstvu tužitelja pozove pred suca da osobno potvrde prijašnje iskaze. Iskazi dobiveni kolateralnim ispitom smatrat će se dokazima samo ako su svjedoci preminuli prije sudskog ročišta na koje bi bili pozvani.

Kuriozitet koji nije postojao u drugim sudbenim postupcima tog vremena nalazimo u odredbi da predlagatelj može sam odlučivati koji će se odgovori ili dijelovi odgovora ispitanika unijeti u zapisnik. U suprotnom, Kitonić piše, "često bi predlagatelj poginuo od vlastitog mača, što izbjegava priroda, koja samu sebe više čuva nego što uništava". Već je rani kanonski postupak došao na ideju da stranke ne smiju postati oruđem svoga protivnika (*telum adversarii sui*), ali se ta ideja nikad nije primjenjivala na unošenje dokaznog materijala u zapisnik. Izgleda da se vrsta tog procesnog mehanizma primjenjivala i u kaznenim stvarima, barem u postupku županijskih i gradskih sudova. Iz drugih izvora znamo da je, povodom sumnje da je izvršeno neko kazneno djelo, tužitelj mogao zahtijevati od određenih službenika provođenje neformalne istrage sa ciljem da se utvrdi postoji li dovoljno dokaza za podnošenje tužbe⁸³. Nije potrebno posebno naglašavati akuzatornost takvog modela u kojem čak i predistražna inicijativa leži na strankama u sporu.

Ipak, u gradskom kaznenom postupku, koji je bio najpodložniji utjecaju rimsko-kanonskog prava, kolateralni se ispit pretvara u inkvizitorni element. Provodi ga isti sudac koji će poslije voditi formalni postupak, a svrha mu je o potrebnim dokazima informirati sud, a ne tužitelja.

4.4.2. Zajednička istraga

Ključno izvođenje dokaza relevantnih za donošenje presude odvija se u sklopu tzv. zajedničke istrage (*communis inquisitio*). Nakon što su svi prigovori iscrpljeni, bez da su urodili odbačajem ili obustavljanjem tužbe, javlja se potreba za konačnim razjašnjavanjem proturječnih izjava parničara. U tu svrhu, iako se istraga može provoditi i na sudu uz pozivanje svjedoka, sudac izdaje ispravu s odlukom o svjedočenju i šalje je posredstvom kraljevih i palatinovih ljudi na mjesto spornog događaja radi prikupljanja dokaza.

Jedna od specifičnosti ugarskog prava u europskim razmjerima odnosi se upravo na organizaciju dokaznog postupka. Po rimsko-kanonskom pravu, dokazi se izvode na vremenski odvojenim ročištima, epizodnim stilom koji još i danas prevladava u građanskim postupcima zemalja kontinentalne Europe. Nasuprot tome, zajednička se istraga u Ugarskoj i Hrvatskoj odvija jedinstveno; na jednom mjestu, u isto vrijeme i pred istim dokaznim povjerenstvom kaptola i samostana za obje stranke⁸⁴. Karakteristično je i to da, iako uz odobrenje suca same određuju mjesto i rok, kao i svjedoke u svoju korist, stranke ne smiju osobno prisustvovati zajedničkoj istrazi. Tako su izbjegnuti sukobi i nesporazumi svojstveni za onodobni engleski postupak u kojem također vlada koncentracija dokaznih aktivnosti⁸⁵.

⁸³ M. DAMAŠKA, 2004, str. XV.

⁸⁴ Zbog čega se i naziva zajedničkom (*communis*).

⁸⁵ Ibid. str. XVI.

Iako u tom pogledu zajednička istraga posjeduje mnoge kvalitete, za razliku od ostalih naroda kod kojih u svim tužbama teret dokazivanja pada na tužitelja, u ugarskom sudbenom postupku on nije vezan isključivo za jednu od stranaka⁸⁶. Kitonić oštro zamjera takvoj praksi, primjećujući da se “po našem pravu strane toliko zapliću u suprotstavljena dokazivanja, da obično, dok svaka pokušava dokazati svoju tvrdnju, stvar više zamute nego rasvijetle”. I odmah potom naizgled rezignirano izjavljuje, da “budući da su nam takav zakon dali praksa i običaj (majka našeg prava), njime se sad treba koristiti, sve dok možda jednom u kasnijoj budućnosti, vjera, koja blaži zakone, ne odredi o tome nešto drugo i zdravije, za čim već odavna gori žarka želja”⁸⁷.

U 16. i 17. stoljeću dokazna su sredstva krajnje ograničena zbog niskog stupnja tehnološke razvijenosti, kao i dugog vremenskog perioda koji je znao proteći od pokretanja parnice do provođenja istrage. Zajednička se istraga u prvom redu svodi na prikupljanje iskaza svjedoka jer je, po tadašnjim shvaćanjima, ljudsko pamćenje jedino koje se suprotstavlja prolaznosti vremena. Budući da se tom dokaznom sredstvu pridavala tolika važnost, u svrhu osiguranja od pogrešnih i lažnih iskaza, samo se rijetkima priznavala potpuna sposobnost svjedočenja.

Svjedocima mogu biti samo oni koji ispunjavaju zakonske uvjete⁸⁸ i posjeduju prirodnu sposobnost (*habilitas naturalis*). Posebno se detaljno provjerava posjeduju li svjedoci istinoljubivost (*veracitas*), znanje (*scientia*) i savjest (*conscientia*). Za osobe mlađe od 16 godina, kao i za one s duševnim smetnjama, pretpostavlja se da ne mogu stvoriti zreo sud, a za prestare da nemaju pamćenja. Žene imaju sposobnost svjedočenja, ali njihov iskaz ima slabije značenje. Nesposobnima zbog nedostatka vjerodostojnosti smatraju se krivokletnici i sve nečasne osobe na zlu glasu.

Pored gore navedene apsolutne, postoji i relativna nesposobnost svjedočenja: počinitelja protiv supočinitelja, neplemića protiv plemića, nekršćanina protiv kršćanina, prijatelja ili neprijatelja jedne od strana u postupku. S vremenom se uobičajilo da se neplemićima iskaz odobrava i protiv plemića. Kitonić posebno naglašava kako “iskazi dvaju ili triju najbližih susjeda pred sudom vrijede više nego iskazi dvadeset plemića iz iste pokrajine, jer oni mogu znatno istinitije poznavati bit stvari i tijek događaja”⁸⁹.

Da bi se smatrao vjerodostojnim, svjedok mora za samu stvar saznati po vlastitom viđenju ili po čuvenju, čime ujedno nastupa i dužnost svjedočenja. Dužni nisu svjedočiti jedni protiv drugih roditelji i djeca, braća i sestre, pobočni rođaci, bračni drugovi, stariatelj ili skrbnik protiv svog štćenika, sluge i kmetovi protiv svog gospodara, odvjetnici, punomoćnici i suci u pitanjima službene tajne.

Svi svjedoci prethodno moraju položiti prisegu, a nakon davanja iskaza njihova imena dokazno povjerenstvo kaptola i samostana unosi u pisano izvješće, tako da svaki od parničara može postaviti prigovore o njihovom krivokletstvu, infamiji, dobi ili nepravilnom svjedočenju.

Osim svjedoka, jedino se isprave, osobito zapečaćene, smatraju vjerodostojnim dokazima. Autentični pečat posjeduju isključivo kralj (veliki), zatim palatin, dvorski sudac i kraljev personal (veći), ban i tavernik (veliki i mali) te županijski sudovi (mali autentični pečat). Neautentične pečate, s manjom dokaznom vrijednošću, imaju prelati i velikaši.

⁸⁶ Ovo je pitanje u ugarskom pravu vrlo interesantno. Čini se da su pored ranosrednjovjekovnih postupovnih formi po kojima teret dokaza pada na tuženoga, djelomice recipirana i rimsko-kanonska pravila po kojima je tužitelj taj koji mora dokazivati. Rezultat toga je da su u zajedničkoj istrazi obje stranke bile obvezne na iznošenje dokaza, a pobjeđivala je ona čiji su argumenti bili snažniji. Tek u slučaju kad su podjednako dobro potkrijepili svoje tvrdnje, u prednosti je tuženik, pomoću mogućnosti da se tužbe potpuno oslobodi prisegom.

⁸⁷ KITONIĆ, str. 213.

⁸⁸ *Tripartit* II., tit. 27. par. 2., kao svojstva koja svjedoci moraju imati, navodi slobodu, modalitet, položaj, dob i prisegu.

⁸⁹ KITONIĆ, gl. VI., pit. 5., str. 213. i 215.

Osim prethodno navedenih vanjskih, ugarsko pravo poznaje i unutarnje dokaze, izvedene iz vanjskih činjenica na temelju logičnog razmišljanja.

S obzirom na snagu dokaznog sredstva, postoje potpuni dokazi i poludokazi, a u svrhu njihovog razlikovanja razvijena su jasna dokazna pravila. Potpuni dokaz, na osnovu kojeg je moguće odmah donijeti presudu, pružaju tuženikovo priznanje, javne isprave, mišljenja vještaka (koja se, međutim, vrlo rijetko primjenjuju) i suglasni iskaz dvojice svjedoka.

Budući da je pojedina stranka samo iznimno mogla potpuno dokazati svoje tvrdnje, rezultat zajedničke istrage najčešće su poludokazi koji dovode do ljudskih (činjeničnih⁹⁰) presumpcija (*praesumptio hominis*). Iako Kitonić navodi da je presumpcija čvrsto mišljenje, koje se gotovo potpuno približava očevitosti djela, sudac, ma kako snažne i nesumnjive bile, bez drugih dokaza, "ne može doći do presude kod teškog delikta – u slučaju da treba odrediti tjelesnu kaznu"⁹¹.

Kako ne postoje jasna pravila o teretu dokaza na osnovi kojih bi se u takvom slučaju parnice jedinstveno rješavale, sudovi se najčešće koriste dopunom dokaza.

4.4.3. Dopuna dokaza

Iako ugarsko pravo načelno ne poznaje torturu kao dokazno sredstvo, utjecaj carskog inkvizitornog postupka bio je dovoljno jak, a njezina (kako se u ono vrijeme smatralo) učinkovitost toliko očigledna da se neformalnim putem počela primjenjivati kao dopuna poludokaza u težim kaznenim slučajevima. Onodobni autori ne ostavljaju nam precizne podatke o tome u kojim je predmetima moguće primijeniti torturu. Ostaje za pretpostaviti da je rezervirana samo za najteža kaznena djela.

Kitonić spominje osam pretpostavki koje kumulativno trebaju biti zadovoljene da bi došlo do izvođenja torture: ako je kazneno djelo dokazano samo jednim svjedokom, ako je tuženik i prije prijetio počinjenjem tog djela, ako je nesiguran ili iznosi različite verzije iskaza, ako je nedostojan da bi se vjerovalo njegovoj prisezi, ako njegovo vlastito priznanje potvrdi samo jedan svjedok, ako ga trajno tereti loš glas, ako je pobjegao prije donošenja presude, ako ga umiruća osoba na samrti optuži⁹². Ipak, posve je nevjerojatno da se uistinu tražilo zajedničko postojanje svih tih pretpostavki.

Da bi dovelo do konačne osude, priznanje dano na mukama mora biti potvrđeno i po njihovu prestanku. Ako do toga ne dođe, takvo priznanje ne povlači osudu, već samo mogućnost da se mučenje ponovi, ali i onda samo na temelju nekih novih indicija. U surotnom se tuženik oslobađa.

Plemići su, još od izdavanja Zlatne bule 1222. godine, imali povlasticu da ih izvan mjesta zločina nije moguće uhititi, niti ih samo na osnovu sumnje podvrgavati torturi. Plemića je moguće staviti na muke isključivo kada je njegova krivnja prethodno utvrđena uobičajenim dokaznim postupkom, u svrhu priznanja drugih zločina ili otkrivanja supočinitelja. Ta privilegija, u zemlji brojnog i snažnog plemstva, pokazala se osnovnom preprekom dubljem ukorjenjivanju torture u ugarsko običajno pravo.

U svim građanskim i lakšim kaznenim predmetima kao dopuna dokaza koristi se isključivo polaganje prisege. Očitovanje pod prisegom (*iuramentalis depositio*) je izričito potvrđivanje ili osporavanje nekog predmeta uz polaganje prisege koju sudac određuje strankama, ponekad uz određeni broj suprisežnika. Takvo se očitovanje smatra potpunim dokazom na osnovi kojega se odmah donosi presuda. Odvija se najčešće na samome sudu, a izvan suda pred kraljevima i palatinovim ljudima te uz svjedočanstvo vjerodostojnog mjesta na čijem se području nalaze.

⁹⁰ Za razliku od pravnih presumpcija (*praesumptio iuris* i *praesumptio iuris et de iure*).

⁹¹ Ibid., gl. VI., pit. 7., str. 219.

⁹² Gl. VI., pit. 8., str. 223.

Dopunsko svojstvo prisega očituje se u tome što se izvodi tek nakon što u zajedničkoj istrazi nije pronađeno dovoljno dokaza za donošenje presude⁹³. Kitionić navodi pet osnovnih pravila na temelju kojih se polaganje prisega određuje jednoj ili drugoj strani:

1. Ako tužitelj sa svoje strane uspije dostatno dokazati, a tuženik jako malo, tužitelju će biti omogućeno da prisegne uz 50 suprisežnika (i tako dobije parnicu).
2. Ako obje strane dokažu dostatno i jednako, tada prisegnuti mora tuženik uz onoliko suprisežnika koliko mu, ovisno o broju istražnih isprava, odredi sud.
3. Ako tuženik dokaže bolje nego tužitelj, on će i prisegnuti prema snazi isprava o istrazi; kod tri isprave uz 25, kod dvije uz 12, kod jedne uz 6 suprisežnika⁹⁴.
4. Ako tužitelj u svome dokazivanju ni u čemu ne uspije ili ako i ne održi zajedničku istragu, tuženik će odmah biti oslobođen.
5. Ako tuženik propusti zajedničku istragu ili ne pribavi nikakav dokaz sebi u prilog, protiv njega će odmah i bez prisega uslijediti konačna presuda⁹⁵.

Postoje i mnoga druga prisežna pravila u svrhu bržeg okončanja spora. Seljaci protiv plemića, u slučaju kad stranke nisu istoga staleža, moraju prisegnuti uz veći broj suprisežnika jer im se načelno manje vjeruje.

Sadržaj prisega uvelike je vjerskog karaktera, a izgovara se uz podizanje desne ruke. Duhovne osobe stavljaju ruku na prsa pozivajući se na čistoću savjesti. Evangelici izostavljaju ime Bogorodice. Židovi prisežu po posebnim pravilima; u sinagogi, bosu, licem okrenutim prema istoku, zaogrnuti plaštem i sa šeširom na glavi.

Za razliku od svjedoka koji nešto zna (po viđenju ili čuvenju) o stvari o kojoj svjedoči, a također polaže prisegu, suprisežnik (*coniurator*) samo vjeruje da je njegova stranka pravično prisegnula. Suprisežnici svojim brojem potvrđuju vjerodostojnost neke osobe, a ne njezinog iskaza, svjedočeći tako prije o karakteru nego o činjenicama. Nije potrebno posebno isticati iracionalnost takvog dokaznog sredstva, kao ni da su plemići, a pogotovu velikaši, puno lakše mogli pronaći do 50 suprisežnika.

Očitovanje pod prisegom tipičan je ranosrednjovjekovni institut, čije korijene nalazimo još u plemenskom pravu i narodnom sudovanju. U društvu u kojem osobni značaj pojedinca (*aestimatio*) ovisi prvenstveno o potpori suplemenika (a kasnije staleškom statusu i solidarnosti), mišljenje o nečijoj ispravnosti ima veću snagu od činjeničnog stanja. Iako ne možemo odreći važnost "kolektivne prisega" u jačanju društvene kohezije, suvremeni ciljevi kaznenog postupka i pronalaženje materijalne istine tako nipošto nisu ispunjeni. Već je rimsko-kanonski postupak u 12. stoljeću uspostavio jasna pravila o teretu dokaza po kojima stranka koja ne uspije dokazati automatski gubi parnicu.

Na ovom mjestu samo ćemo spomenuti dvije vrste ordalija; sud usijanog željeza i kipuće vode, za koje Kitionić tvrdi da su se prakticirali sve do krunjenja Karla I. Anžuvina za kralja 1309. godine⁹⁶. U Ugarskoj, na periferiji zapadne civilizacije, kao uostalom i u Poljskoj, u kojoj se institut suprisežnika očuvao sve do 18. stoljeća, pravo je uvijek više bilo svjedok prošlosti nego jamac budućnosti.

Zanimljivo je da Kitionić, koji je kao što smo to primijetili sklon recepciji carskih kodifikacija, torturu smatra prihvatljivijom dopunom od očitovanja pod prisegom. "Bilo bi bolje podvrgnuti različitim ispitivanjima i torturama ne samo tijelo jedne osobe već tijela gotovo bezbroj ljudi – bolje nego da dođe do gubitka ma i jedne duše, a kamo li pedeset"⁹⁷. Ipak,

⁹³ Sudac nije smio pristati na prisegu ako je postojala mogućnost da se istina drugačije utvrdi.

⁹⁴ Veći broj isprava o istrazi koje tužitelj iznese protiv tuženika rezultira povećanom potrebom za suprisežnicima koji će ga osloboditi optužbe.

⁹⁵ KITIONIĆ, gl. VI., pit. 12., str. 231. na temelju *Tripartita* II, tit. 32.

⁹⁶ Vidi Gl. I., pit. 9., str. 41., na kojoj Kitionić spominje knjigu *Obred otkrivanja istine u rješavanju sporova*, kao popis poganskih običaja.

⁹⁷ Gl. VI., pit. 10., str. 227.

iz njegovog se izlaganja može se zaključiti da je očitovanje pod prisegom puno češće primjenjivano, pogotovu na županijskim sudovima kao uporištu nižeg plemstva.

4.5. Pravni lijekovi

Ugarsko pravo poznaje mnogo pravnih lijekova, koji oprezno primjenjivani mogu odužiti parnicu na puno više od propisana (maksimalno) četiri ročišta. Iako se u kaznenim predmetima ne dopušta primjena mnogih pravnih lijekova (o čemu će još biti govora), na ovom će mjestu biti izloženi redom kojim su mogli biti upotrebljavani.

Inhibicija (*inhibitio*) je pravni lijek kojim se obustavlja presuda donesena po isteku prvih 29 dana nekog ročišta zbog tuženikova neodazivanja⁹⁸. U slučaju da je presuda već odaslana sa suda, izvodi se pomoću tzv. inhibicijske isprave koju redoviti sudac na tuženikov zahtjev upućuje kaptolu ili samostanu koji su zaduženi za izvršenje. Osim što sprječava da se izvrši presuda, inhibicijska isprava ima i evokatorni učinak u smislu da poziva tužitelja na iduće ročište.

Tuženik je dužan preuzeti izvješće o inhibiciji kaptola i samostana te prijaviti evokaciju sudu. U suprotnom, smatra se da je inhibiciju bezrazložno pokrenuo i na tužiteljev zahtjev biva osuđen zbog krivokletstva. Na idućem ročištu, prije nego što se nastavi regularni tijek parnice, također je obvezan položiti pristojbu te jamčevinu za prethodni nedolazak.

Inhibicija se odobrava samo u dugim parnicama, dok u kratkim, pokrenutim putem insinucije (a takvi su svi predmeti u kojima je moguće izreći kapitalnu kaznu), nije dopuštena.

Prohibita (*prohibita*⁹⁹) je pravni lijek kojim predmet biva zadržan istoga dana nakon presude, pri njezinoj otpravi, pred sucem ili u sučevu uredu. Izvodi se verbalno, bez ikakvih isprava, a dopušta se isključivo zbog razloga koji nije uzet u obzir pri donošenju presude i koji mora biti odmah naveden u nastavku postupka. Na svakom se ročištu dopušta tripud bez plaćanja globe i četvrti put uz plaćanje tri florena ako je riječ o tuženiku, odnosno šest florena ako je riječ o tužitelju. Nakon zadržavanja, predmet se može vratiti natrag na sud tek trećeg dana u izvanrednim ili prvo sljedeće ročište u svim redovitim postupcima. Posljednjih šest dana oktavnog ročišta prohibita se ne dopušta jer se tada okončavaju preostali predmeti.

Iako se od svoje prvotne namjene zaštite stranaka u sporu prohibita ubrzo pretvorila u sredstvo odugovlačenja, Kitonić daje naslutiti da ju je trebalo vrlo oprezno upotrebljavati. Posljednjih šest dana, naime, rješavaju se predmeti u kojima je iskorištena makar jedna prohibita i to takvom strogošću da ih pravnici nazivaju "posljednjim sudom". S druge strane, parnice u kojima nije došlo do prohibite, zbog mnoštva predmeta najčešće bivaju odgođene za sljedeći rok.

Prohibicija (*prohibitio*¹⁰⁰) je pravni lijek kojim jedna od strana u sporu sprječava drugu stranu da pristupi zajedničkoj istrazi ili da se očituje pod prisegom, a izvodi se najkasnije osam dana od roka određenog za navedene postupke. Slično inhibiciji, upućuje je redoviti sudac putem prohibicijskih isprava kaptolu ili samostanu nadležnog mjesta, a sadrži i evokatorni učinak pozivanja na sud. Njezin je povod, kao i za prohibitu, pronalaženje nekog novog, za presudu relevantnog razloga.

Dok je učinak inhibicije obnova postupka, prohibicija dovodi isključivo do nastavljanja starog postupka na sljedećem ročištu. U kombinaciji s ostalim pravnim lijekovima,

⁹⁸ Ovaj rad, str. 28. i 29.

⁹⁹ Najprikladniji prijevod za latinsku riječ *prohibita* bio bi zadržaj postupka. Međutim, budući da suvremeno pravo ne poznaje takav institut, zbog zvučnosti i lakšeg pamćenja, u daljnjem će se tekstu koristiti latinski naziv.

¹⁰⁰ *Prohibitio* bismo mogli prevesti kao zabranu postupka. Vidi prethodnu bilješku. Kitonić, gl. V., pit.15, str. 191. spominje kako i mnogi njegovi suvremenici, na osnovu sličnog značenja glagola *inhibere* i *prohibere*, nisu razlikovali ta tri instituta.

pretvorila se u izvanredno sredstvo odugovlačenja i neučinkovitosti, po čemu je ugarski postupak bio nadaleko poznat.

Odboj (*repulsio*) je još jedan u nizu pravnih lijekova kojima se izvršenje može spriječiti i prije podizanja priziva ili obnove postupka. Njime stranka gubitnica u parnici, stranku pobjednicu nasilno odbija od izvršenja presude, vitlajući mačem ili nekim drugim za to prikladnim sredstvom, pred najbližim susjedima kao svjedocima. Ovo se sredstvo smije upotrijebiti samo jednom, jer dva ili više odboja u istoj parnici sa sobom povlače kaznu zbog nevjere. S druge strane, ako stranka pobjednica, usprkos odboju, nasilno izvrši presudu, biva kažnjena gubitkom parnice.

Odboj ne zahtijeva nikakve isprave, niti je odbijatelja potrebno posebno pozivati na sud. Sudac nalaže kaptolu i samostanu da izvjeste o tijeku izvršenja, što uključuje i izvješće o eventualnom odboju. Na prvom sljedećem ročištu treba navesti razlog izvođenja odboja, a ako ne bude prihvaćen platiti pristojbu od 72 florena pri Kraljevom sudbenom stolu ili 36 florena na županijskom sudu.

Iz činjenice da odboj mora biti nužno izveden na licu mjesta, možemo zaključiti da se koristi prvenstveno u građanskim parnicama posjedovnog tipa. Ipak, budući da je oduzimanje cjelokupne imovine često i u kaznenim predmetima, nije isključeno da se, ovisno o lokalnim običajima, ponekad primjenjivao i u tu svrhu.

Priziv (*appellatio*) je pravni lijek koji po svom sadržaju gotovo potpuno odgovara današnjem istoimenom institutu, a označava prosljeđivanje parnice inicijativom stranke koja je u njoj izgubila, iz nadležnosti poljskog suda¹⁰¹ pred redovitog suca ili Kraljevski sudbeni stol. Dopušta se samo jedanput u istoj parnici. U drugom ili trećem stupnju priziv se može podnijeti i na Stol sedmorice.

Spomenuti prijenos nadležnosti odvija se snagom isprave o prosljeđivanju, koju izdaje sud na prvom ili najkasnije drugom ročištu¹⁰² od donošenja presude. Ako do toga ne dođe, na trećem sudskom ročištu nalaže se izvršenje koje se, međutim, još uvijek može spriječiti odbojem (ako prethodno već nije upotrijebljen).

Zanimljivo je da se priziv ne dopušta u većini predmeta u kojima je presuđeno na temelju prisege. Ipak, čini se da su postojale i mnoge iznimke. Kao jednu od njih Kitonić spominje Kraljevstvo Slavonije (pod čime se, kako je već rečeno, podrazumijevaju Hrvatska i Slavonija), u kojem se priziv dopušta u svakom slučaju¹⁰³.

U kaznenim predmetima priziv također nije dozvoljen, osim ako "ne pokušaju nevinoga smaknuti prema potpuno nepromišljenoj presudi; u tom slučaju, braća nevinoga mogu se po kratkom postupku uteći Kraljevom Veličanstvu"¹⁰⁴. Uobičajilo se da se i ubojice koriste prizivom i novim sudenjem, pod uvjetom da u međuvremenu borave u okovima, što predstavlja jedan od rijetkih primjera privremenog oduzimanja slobode u ugarskom kaznenom postupku. Takvo bacanje u okove odnosi se čak i na plemiće, s obzirom da ih osuđujuća presuda lišava staleških privilegija.

Priziv na Kraljevski sudbeni stol nije dopušten u predmetima kmetova, kojima je županijski sud najviša instancija. Tako je priziv ostao uskraćen daleko najvećem postotku stanovništva.

Još jedna specifičnost ugarskog postupka očituje se u tome da se povodom razornog (peremptornog) prigovora priziv katkad odobrava i prije donošenja prvostupanijske presude.

U prizivu se ispituje isključivo pravni aspekt predmeta, a istinitost činjeničnog stanja presumira se bez ponavljanja istrage ili uvažavanja novih argumenata. Od pravnih lijekova u prizivu se dopuštaju dvije prohibite, druga uz obavezno plaćanje globe.

¹⁰¹ Poljskim sucima (*pedanei*) nazivaju se svi osim redovitih sudaca. U prvom redu tu se ubrajaju župani i dožupani, ali i mnogi drugi kao npr. plemićki suci. Kitonić, gl. 10., pit. 14., str. 467.

¹⁰² Za učinkovitost carskog postupka značajno je da rok za podizanje priziva iznosi samo 10 dana.

¹⁰³ Kitonić, gl. VIII., pit. 4., str. 307.

¹⁰⁴ Ibid., na temelju Tripartita III, tit. 11. par. 7.

Četiri su moguća odgovora nakon preispitivanja Kraljevskog sudbenog stola:

1. Ako Kraljevski sudbeni stol potvrdi prvostupanjsku presudu, podnositelj priziva osuđuje se na plaćanje udvostručenog novčanog iznosa¹⁰⁵. Ovo se ne odnosi na predmete u kojima je moguće dosuditi smrtnu kaznu.
2. Ako je prvostupanjski sud krivo presudio, Kraljevski sudbeni stol donosi izmijenjenu presudu, čime se narušava neovisnost nižih sudova u odnosu na više.
3. Ako podnositelj priziva dokaže da još nije iskoristio novo suđenje, odobrava mu se taj pravni lijek.
4. Ako je novo suđenje već iskorišteno, može se odrediti odgoda postupka.

Župani i dožupani nadležne županije dužni su izvršiti odluku Kraljevskog sudbenog stola u roku od 15 dana od vraćanja priziva.

Novo suđenje (*novum iudicium*) sljedeći je pravni lijek kojim stranka gubitnica u potpunosti obnavlja parnicu pred istim sudom pred kojim je donesena i prva presuda. Kao i priziv, dopušta se samo jednom u istom predmetu. Kitionić¹⁰⁶ razlikuje četiri vrste:

1. Ono kojim se gubitnik služi u parnici zbog neodazivanja, a odobrava se pomoću inhibicije, o čemu je već bilo govora. Neki pravni autoriteti odricali su inhibiciji novacioni učinak smatrajući je nastavkom već započetog postupka.
2. Ono koje odobrava Kraljevski sudbeni stol nakon priziva na tužbu, o čemu je također sve već rečeno.
3. Potpuno jednostavno novo suđenje, bez ikakvog prethodnog priziva ili inhibicije. Njime se ponajprije služe oni koji su na županijskom sudu osuđeni u kaznenim predmetima (budući da im podizanje priziva načelno nije dopušteno).
4. Novo suđenje na temelju vladareve milosti koje kralj može odobriti zbog određenih razloga i nakon donošenja konačne i izvršne presude.

Opoziv zastupnika (*procuratoris revocatio*) pravni je lijek kojim stranka u postupku opozivanjem svoga odvjetnika povlači neki odgovor ili radnju koju je ovaj učinio protiv njezine volje ili izvan njezinog znanja. Takav se opoziv mora izvesti osobno, nakon što je plaćeno 50 maraka pristojbe, a odgovor koji se povlači treba biti preciziran uz navođenje razloga za takvo postupanje.

U kratkim parnicama pokrenutima pomoću insinucije do opoziva dolazi i nakon konačne presude, uz novo suđenje po milosti vladara. U dugim parnicama, zastupnika i njegov odgovor opozvati se može isključivo prije donošenja konačne presude, potpuno neovisno o mogućoj vladarevoj milosti. Iako je i punomoćnik zastupnik u širem smislu, njegov odgovor nije moguće opozvati¹⁰⁷ jer se uzima kao da ga izrekla sama stranka.

Na ovome mjestu spomenut ćemo i **odgodu** (*reiecta*); iako se ne ubraja u pravne lijekove, po učinku im je sličnija nego bilo čemu drugome. Odgoda je, dakle, zapis na poleđini sudske isprave o prosljeđivanju (povodom priziva na Kraljevski sudbeni stol), načinjen posljednjeg dana oktavnog ročišta kao sučevo svjedočanstvo da se takvo prosljeđivanje nije stiglo preispitati zbog drugih hitnijih poslova i predmeta veće važnosti. Ako želi izbjeći izvršenje presude, podnositelj priziva prisiljen je takav zapis pokazati na prvom zasjedanju županijskog suda. Odgođeni predmeti automatski se prebacuju na sljedeće sudsko ročište.

Iz prethodno rečenog, lako je primijetiti da, za razliku od pravnih lijekova koji predstavljaju subjektivna prava onih koji su ovlašteni na njihovo pokretanje, odgoda označava samo faktičnu prepreku.

Za razumijevanje složenosti ugarskog običajnog postupka bitno je poznavati ne samo pravne lijekove pojedinačno, već i njihov međusobni odnos. Iako su u ovome radu na-

¹⁰⁵ Maksimalno 200 florena s obzirom na nadležnost županijskog suda za predmete do 100 florena.

¹⁰⁶ Gl. VIII., pit. 15., str. 325.

¹⁰⁷ Već spomenuto u ovom radu, str. 23.

vedeni uobičajenim redosljedom njihova pokretanja, moguće ih je i potpuno drugačije rasporediti; tako da npr. prohibita dođe prva, inhibicija druga ili treća, a odboj tek poslije novog suđenja i opoziva zastupnika. Kitonić i sam uviđa nerazmjer između mnoštva pravnih lijekova i maksimalno četiri ročišta koja su strankama na raspolaganju u parnicama dugog tijeka.

Vješti odvjetnici, poduprti anarhijom pravnih običaja, koji za Ugarsku i njoj pripojene zemlje nipošto nisu jedinstveni, običavali su u korist svoje stranke postupak odugovlačiti u beskonačnost. Sustav pravnih lijekova, čija je primarna namjena zaštita procesnih prava stranaka u postupku, nakon nekog vremena postao je svrha samome sebi. U takvoj situaciji, sve pozitivne tendencije zaštite plemićkih privilegija koje su postojale u vrijeme Anžuvina i godinama nakon, izgubile su svoj smisao i postale sredstvo partikularnih interesa.

Već u 16. i 17. stoljeću, prestankom daljnjih turskih osvajanja i slomom velikaške moći, stvorene su pretpostavke modernizacije, nasuprot kojima će srednjovjekovni pravni instituti više od 200 godina ostati kao neučinkoviti relikv.

4.6. Presude

U Ugarskoj i Hrvatskoj, kao što je moguće zapaziti iz Kitonićeve Metodične upute, nikada nije postojala glavna rasprava u današnjem smislu, nakon koje bi uslijedila konačna sudska odluka (*sententia, res iudicata*). Svako ročište donosilo je vlastitu presudu¹⁰⁸ vezanu uz pojedini prigovor, istragu ili pravni lijek. Upravo takvo mnoštvo rasprava i presuda, od kojih ni jedna nije označavala vrhunac postupka i početak silazne putanje prema njegovu okončanju, prisiljava nas da o njihovim svojstvima govorimo tek sada, nakon što smo prethodno razmotrili pravne lijekove.

Pravi karakter presude možemo dokučiti isključivo u tom kontekstu; svakim iskorištenim pravnim lijekom ona se za jedan korak približava vlastitoj konačnosti. Presuda prvog ročišta gotovo da i nema nikakve snage, ali iako je osuđena na brojna osporavanja, svako od njih ujedno je i potvrđivanje te približavanje njezinoj izvršnosti. Uzimajući to u obzir, možemo zaključiti da pravni lijekovi osim svoje negirajuće funkcije, u ugarskom postupku posjeduju i izraženo konstitutivno svojstvo.

Konačnom presudom zovemo onu nakon koje nedvojbeno slijedi izvršenje. Od ostalih se, međutim, ona ne razlikuje ni po čemu osim po svojem kronološkom redosljedu i činjenici da su svi prigovori i pravni lijekovi već iscrpljeni. Iako Kitonić presude shvaća u puno širem smislu nego što to odgovara današnjem poimanju procesne materije, mi ćemo im posvetiti nekoliko riječi fokusirajući se na nama relevantni postupovni aspekt.

Metodična uputa¹⁰⁹ i Tripartit¹¹⁰ razlikuju četiri osnovne vrste, a svaka od njih može biti osuđujuća ili oslobađajuća:

1. Presude zbog neodazivanja (ogluhe), kojima se moguće suprotstaviti inhibicijom¹¹¹.
2. Međupresude, kojima se suprotstavlja pomoću priziva i ostalih pravnih lijekova.
3. Presude zbog neodazivanja na županijskim sudovima u kaznenim slučajevima. Njima se suprotstavlja isključivo jednostavnim novim suđenjem bez inhibicije ili priziva.
4. Konačne presude (*latae et definitivae*), kojima se nije moguće suprotstaviti. Osnovno im je svojstvo da nakon njih slijedi izvršenje.

¹⁰⁸ Presudom se u to vrijeme naziva svaka sudska odluka, a njezin pojam obuhvaća današnje pojmove sudske presude i rješenja.

¹⁰⁹ Gl. IX., pit. 3., str. 371.

¹¹⁰ *Tripartit* II, tit. 77, par. 7.

¹¹¹ Od ostalih međupresuda razlikuju se samo ako inhibiciju ne smatramo nastavkom staroga, već početkom novog postupka.

Da bismo ih jedinstveno razlikovali kao opreku konačnima, prve tri vrste mogu se zajednički nazivati međupresudama u širem smislu.

U materijalnom smislu sankcije¹¹² koja se izriče u slučaju osuđujuće presude, razlikujemo kapitalnu presudu, presudu uz otkup glave, uz kaznu zbog nevjere, za klevetu, uz otkup jezika, za nasilje prema sudbenom stolu, za čin protiv časti, za infamiju, za manje nasilje (i s njime izjednačenu štetu)¹¹³. Budući da njihova svojstva nisu dio problematike ovog rada, nećemo ih detaljnije spominjati iako iz njih proizlaze i neke procesne posljedice. Već je naznačeno, kod podjele sudskog postupka na vrste (po kriteriju sadržaja tužbe), da materijalna komponenta ključno determinira odvijanje samog postupka¹¹⁴.

4.7 Izvršenje

Privodeći kraju čitavo razmatranje o kaznenom procesu, ostaje nam još ukratko opisati postupak izvršenja, kao i glavne subjekte koji u njemu sudjeluju.

Izvršenje je konačno provođenje i ostvarenje sudske presude odnosno kazne, pri čemu se tužitelju izdaje pisano izvješće. Prije nego što do toga naposljetku dođe, nekoliko puta ga je moguće zaustaviti pravnim lijekovima, kao što su inhibicija ili odboj.

Prva vrsta izvršenja izvodi se neposredno s Kraljevskog sudbenog stola putem kraljevskih i palatinovih ljudi, uz svjedočanstvo vjerodostojnih mjesta, u predmetima koji ondje bivaju započeti, kao i u onim koji ondje bivaju proslijeđeni, u slučaju da ne postoje novčane kazne koje bi morale pripasti poljskim sucima.

U slučaju kad pak takve kazne postoje, izvršenje izvode župani, dožupani i veliki suci u roku od 15 dana na osnovi izvještaja koji tužitelj dobiva s Kraljevskog sudbenog stola, kao i u slučaju kad do priziva uopće nije došlo. U ugarskom sustavu sankcija naime, veliki dio (često oko polovice) svake novčane kazne pripada sucu koji je započeo postupak. Nije potrebno posebno napominjati da takav običaj u pitanje dovodi sve pozitivne akuzatorne tekovine i jamstva sudačke nepristranosti.

Da bi se izvršenje uistinu provelo i to u roku od 15 dana, županima, dožupanima i velikim sucima, osim isprave redovitog suca o vraćanju, potrebna je i isprava vlastite županijske zajednice. Kitonić posebno ističe kako dožupane koji ne bi htjeli provesti izvršenje treba kazniti u izvanrednom postupku pred Kraljevskim sudbenim stolom kaznom od 100 florena. Uzimajući u obzir ono što smo već prije napomenuli o županijama kao uporištu nižeg plemstva i njihovoj političkoj borbi protiv velikaša koje su predstavljali redoviti suci, možemo pretpostaviti da je do takvog neposluha povremeno znalo doći. Budući da se u tom smislu prizivi novčane shvatiti kao izmicanje iz nadležnosti nižeg plemstva, za pretpostaviti je da je dolazilo i do njihova protivljenja.

Kraljevi i palatinski ljudi (*homines regionum vel palatinalium*), više puta spomenuti kao izvršitelji naloga Kraljevskog sudbenog stola, ne predstavljaju nikakav stalni organ. Imenuju ih redoviti suci kraljevskim ili drugim prikladnim ispravama, jednokratno i bez mogućnosti odbijanja. Sve osobe Kraljevstva, plemići ili neplemići, dužne su prihvatiti imenovanje i izvršiti takav nalog, u ovom slučaju presudu, u prisustvu vjerodostojnih mjesta.

Izvršitelji sudskih presuda imaju pravo na određenu dnevnicu u skladu sa svojim dužnostima.

Onaj tko verbalno ometa kraljeve i palatinove ljude, podjednako kao i župane, dožupane te velike suce, osudit će se na kaznu od 72 florena, a zbog čina nasilja i na kapitalnu

¹¹² Na latinskom *sententia* označava podjednako i presudu i kaznu.

¹¹³ KITONIĆ, gl. IX., pit. 3., str. 373.

¹¹⁴ Tako se npr. parnice povodom pet predmeta za koje se može izreći kapitalna kazna gubitka života ili ukupne imovine vode po konačnom, odnosno sumarnom postupku (s obzirom na rokove za pokretanje). Vidi ovaj rad, str. 24.

presudu. Ako takvo djelo počine kmetovi, njihovi se gospodari mogu očistiti prisegom, a kmetove prognati sa zemlje i predati na izvršenje. Iz ovoga vidimo da se, nakon položene prisege, gospodarima bezuvjetno vjerovalo u slučajevima protiv kmetova, bez provođenja posebne istrage u takvim pitanjima.

S izvršenjem je usko povezano i uhićenje, jer se prije izricanja osuđujuće presude sloboda mogla oduzeti samo neplemićima. Budući da na suđenju stranke ne moraju biti osobno prisutne (već putem zastupnika), znalo se dogoditi da osuđena stranka pobjegne, što je s obzirom na nepostojanje organizirane i centralizirane izvršne vlasti predstavljalo velik problem.

Privatni karakter kaznenog progona, koji smatramo jednom od temeljnih karakteristika ugarskog postupka, očituje se i u fazi izvršenja kao mogućnost nagodbe sa suparničkom stranom. Osobu kojoj je izrečena kapitalna presuda, nakon uhićenja sudac je obvezan čuvati tri dana u svojim prostorijama radi mogućeg "pomirenja i sporazuma s protivnikom"¹¹⁵. Tek ako do nagodbe ne dođe, predat će je na izvršenje kazne¹¹⁶.

Mogućnost da se privatnim dogovorom izbjegne ne samo podizanje tužbe, nego i izvršenje već izrečene presude, definitivno potvrđuje (bez obzira na neke inkvizitorne primjese) pripadnost ugarskog sudbenog postupka privatnom pravu.

4.8. Sudbeni postupak pred županijskim sudom

Budući da se dosadašnji dio rada odnosi prvenstveno na postupak pred Kraljevskim stolom, ostaje reći još nekoliko riječi o specifičnostima županijskog sudovanja.

Svjestan partikularizma srednjovjekovnog prava i svih posljedica koje iz tog proizlaze, ovaj rad nema pretenziju pružiti detaljan prikaz sudbenog postupka kakav se odvijao u pojedinoj županiji, a upitno je koliko bi takva rekonstrukcija uopće i bila moguća. Umjesto toga, pretpostavivši da su osnovne procesne radnje zajedničke svim ugarskim sudovima, istaknut ćemo samo najosnovnije posebnosti.

Iako međusobno različiti, županijski sudovi funkcionalno su slični u svom (podređenom) položaju naspram Kraljevskog sudbenog stola. Iz takve zajedničke pozicioniranosti, proizlaze i neke opće karakteristike koje vrijede za sve županije.

Pred županijskim sudovima vode se dvije vrste postupaka: redoviti, u slučajevima šteta i manjih nasilja za koje maksimalna kazna iznosi 100 florena i izvanredni, u slučajevima težih kaznenih djela za koja se može izreći i smrtna kazna. Za sve ostale predmete, već u prvom stupnju stvarno je nadležan Kraljevski, odnosno Banski stol.

Zasjedanja županijskih sudova održavaju se tri do četiri uzastopna dana.

Sudske pozive (citacije) uručuju veliki suci ili njihovi zamjenici u nekim županijama već na tužiteljev osobni zahtjev, a u drugima isključivo na pisani nalog župana ili dožupana. Kitonić¹¹⁷ donosi obrazac jednog takvog sudskog poziva.

S obzirom na slabije obrazovanje poljskih sudaca, čini se da je upravo u županijama uloga odvjetnika dolazila do punog izražaja. Vještim postavljanjem prigovora i pravnih lijekova mogli su postupak odužiti do zastare ili smrti zastupane stranke.

Veće županije imaju privilegiju donošenja autonomnih propisa, što se ne odnosi na kaznene predmete. Hrvatske zemlje imaju i vlastito zakonodavno tijelo, a s Ugarskom ih veže samo osoba zajedničkog vladara. Lokalni običaji, međutim, igraju ključnu ulogu u zanemarivanju zakona i dekreta Kraljevstva; svaki od prethodno spomenutih pravnih instituta na snazi je samo privremeno, dok ga ne ukinu tijekom vremena i nerazumijevanje staleža.

¹¹⁵ KITONIĆ, gl. IX., pit. 8., str. 377.

¹¹⁶ Koja se u slučaju kapitalne kazne odnosi na gubitak života ili imovine.

¹¹⁷ Ibid., gl. XI., pit. 10., str. 521. i 523.

5. *Opiniones directionales* – komentar i prijevod¹¹⁸

Kitonić, za koga je već rečeno¹¹⁹ da je veći dio svoje profesionalne karijere proveo na Kraljevskom stolu u Požunu kao ravnatelj kraljevskih parnica, iza sebe je, osim *Metodične upute*, ostavio i čitav niz pisama, savjeta i mišljenja sabranih pod zajedničkim nazivom *Opiniones Directionales*¹²⁰. Iako se svojim sadržajem ne odnose prvenstveno na sudbeni postupak, nego na ukupnost pravne problematike početkom 17. stoljeća, na ovom će mjestu i o njima biti rečeno nekoliko riječi.

Ovo poglavlje zbog toga ima funkciju nadopune jer neće iznositi nove postupovne institute, nego će ilustrirati neke prije navedene činjenice, smještajući ih u drugačiji kontekst svakodnevnih životnih problema (u odnosu na *Metodičnu uputu*, koja je udžbenički sistematizirana). Budući da je Kitonić zastupao fisk i kraljeve imovinske interese, nije bilo moguće pronaći mišljenje koji bi se odnosilo isključivo na procesuiranje kažnjivih radnji. U slučajevima o kojima je pisao radi se prvenstveno o susjedskim i pograničnim sporovima, povredama ugovora i ostalim građanskopravnim predmetima, iz kojih proizlazi prije naknada štete nego kazna utemeljena na krivnji. I u takvoj situaciji, međutim, postoji nekoliko tekstova relevantnih za ovaj rad, koji, ako se izravno i ne odnose na područje kažnjivih radnji, potvrđuju neke prije donesene zaključke.

Radi se, naime, o prijevodima¹²¹ dvaju, od ukupno preko pedeset Kitonićevih mišljenja, pod rednim brojevima 24. i 52. U prvome koje će se od njih promatrati, riječ je o dobrima Stjepana Cheryja, oštećenima “nasiljem seljaka i neplemenitih slugu”. Iako je predmet načelno zanimljiviji u materijalnopravnom pogledu, jer sadrži problematiku zapovjedne odgovornosti u odnosima gospodara i sluge, spominje se i jedan važan postupovni element. Tekst izričito govori kako bi (u konkretnom slučaju povodom nasilja) “protiv tolikih seljaka i neplemenitih slugu, posredstvom plemićkog suca, od njihovih spomenutih zemaljskih gospodara i njihovih službenika, trebalo tražiti suđenje i dopunu dužne pravde. To spomenuti njihovi gospodari čistom savješću i sami moraju i morali bi već činiti”. Budući da je u dosadašnjem tijeku rada riječ bila gotovo isključivo o sudbenom postupku protiv plemića na Kraljevskom sudbenom stolu, ovdje nailazimo na osobito vrijedan izvor postupka protiv “četvrtog staleža”. Proizlazi da su gospodari, odnosno plemići imali ne samo potpunu sudbenost nad njima podložnim slugama i seljacima (iako pod kontrolom županije, odnosno plemićkog suca), nego i inkvizitornu inicijativu kaznenog progona *ex officio* (“moraju i morali bi činiti”, tj. suditi). Takvo zaključivanje u skladu je s onim već prije spomenutim¹²², kako su akuzatorni elementi i zaštita prava stranaka u ugarsko-hrvatskom postupku rezervirani samo za pripadnike plemstva, a nepoznati ostalim staležima.

Zanimljivo je primijetiti Kitonićevo neslaganje s Mihaelom Zerdahelyjem, podžupanom Nitranske županije, u istom predmetu, što dobro ilustrira nesigurnost pravnih običaja i slabo pravno obrazovanje županijskih službenika.

Drugo Kitonićevo mišljenje koje se ovdje razmatra govori o građanima Bozina, koje je uhitio Ivan Kristofor List, nakon čega su zadržani u tvrđavi Keopchen, a predstavlja za ugarsko-hrvatski postupak karakterističnu mješavinu građanskih (dugovanje kao predmet spora) i kaznenih (mjere procesne prisile) elemenata. Neobično je, čak i ako se uzme u obzir da je riječ o ranom 17. stoljeću, što se u ovom slučaju zapravo radi o dužničkom ropstvu. Građani Bozina, naime, nisu na vrijeme isplatili dug, pa ih je gospodin List, usprkos

¹¹⁸ Tekstove je preveo autor ovog rada. S obzirom na morfološku i sintaktičku složenost srednjovjekovnog latinskog, prijevodi sadrže određene nejasnoće i moguće pogreške. Naglasak je stavljen na razumijevanje biti problema, preciznije onog što se objašnjava u prethodnom komentaru.

¹¹⁹ Str. 10., ovaj rad.

¹²⁰ Hrv. “ravnateljska mišljenja”.

¹²¹ Prepisanog latinskog rukopisa pod oznakom E 37, *Magyar kamara regisztraturaja, Causarum ragalius directoratus*.

¹²² Str. 15.

kraljevoj povlastici, zatočio dok ne podmire svoja dugovanja. U ovom se primjeru očituje faktička kraljeva nemoć da se suprotstavi mnogobrojnom i snažnom plemstvu. Budući da se kao razlog zbog kojeg kralj nije već prije proveo svoju povlasticu navode "drugi mučniji poslovi", nije teško zamisliti da je imao možda još i drugih sličnih problema.

Kitonić izvršno sažima osnovni problem ugarskog običajnog prava govoreći o gospodinu Listu: "Ali ako ćemo s njim voditi parnicu, a on će imati što za prigovoriti i tijek parnice se odulji, u međuvremenu će jadni građani trpjeti zarobljeničtvo i njegove posljedice". Dugotrajno vođenje postupka predstavljalo je samo po sebi prepreku ostvarivanju prava na brzo suđenje, a udruženo s plemićkom samovoljom i istinsko bezvlade pravnih običaja.

Chery Stephani Bona exequenda, 52.

Generosi domini, et Patroni observandissimi

Servitorum meorum, addictissimam commendationem. Quid scribat Generosus dominus Michael Zerdahely Vicecomes Comitatus Nitriensis dominationibus Vestris Generosis, probe intellexi; Verum si sua dominatio Generosa querelam meam, cum citata continentia articuli conferet, inveniet longe alium, et diversum sensum. Articulus enim 23. Anni 1613. ultra medium paragrapho; Si vero in causis, etc, sonaret, de huiusmodi violentiis rusticorum, et servitorum ignobilium, quae praecise per eos absque commissione, vel secum assumptione, aut missione dominorum eorundem fierent; et sic consequentia illa, quam sua dominatio Generosa scribit, locum haberet; quid scilicet contra tales colonos, et servitores ignobiles, medio iudicis Nobilium, a dictis Dominis ipsorum terrestribus, vel vero Officialibus eorundem, iudicium, debitaque iusticiae complementum peti deberet: Quod dicti Domini ipsorum, bona conscientia et facere possent, et etiam deberent. At cum in querela mea, et servitor facti, et praenotatus Dominus suus, commissionis ad id aequae rei esse dicantur, simul ad semel de utroque iudicium, tanquam de complicibus, et eiusdem facti patratibus, Domino videlicet committente, et servo talem commisionem exequente, administrari debet. Itaque prouti hic quoque, et alias ubique huius modi acquisitionis mos, et consuetudo observatur, sua dominatio Generosa ita ut in querela continetur, praefiget terminum, et iudicium administret, necesse est; alioquin vero idem Dominus Vicecomes dicat mihi quando et quomodo, ratione praedictae commissionis dominus committens, in ius attrahi debeat? quia alias non video ullum modum, si nunc ex querela exmittatur, et solum contra servitorem iudicium petetur, cum non tantum peccaverit servitor, quantum Dominus siquidem servitor sine praesidio, favore, auxilio, et defensione, (nedum commissione) dicti domini sui, nihil huiusmodi facere potuerit, vel possit. Atque sic videremur nosmet potius ipsum salvare, et a tali facto excusare, quam contra ipsum iure agere.

Quantum ad factum Egregii Stephani Chery attinet; cum tempore dictae Executionis, fruges praenotatae terrae adhuc infixae fuissent, pro rebus immobilibus computatae sunt, ex eoque una cum bonis ipsis immobilibus in Fiscum devolutae, et sicut de bonis ipsis, indultum est ipsi, ita de iis quoque consequenter videtur indultum esse. Ideoque si ad terminum sex septimanarum restantiae per ipsum depositae fuerint, praenotatae quoque fruges, cum iisdem bonis, ipsi remitti debebunt; ast si necdum exsolverit restantias, et bona pro Fisco rehaberi debebunt; praescriptae quoque fruges, tanquam accessorium, sive una pars praetactorum bonorum, similiter rehabendae sunt.

Relatio annihilationis privilegiorum Oppidorum S. Georgii, et Bozin, per me non est compilanda, sed per Notarium Comitatus describenda, ac in proxima sede authentice extrapetenda: Ego itaque dominum Borkowith, qui ex ore meo, eam excepit, solícite rogavi, ut quandoquidem in praesentiam Comitatus Notario careat, ipsemet (quem et puto futurum Notarium) c[um] omni meliori modo, et ordine, eam conficiat. Ipse igitur per inlytam Cameram, superinde requiri debet. In reliquo Generosas dominationes Vestras felicissime valere percipio. Datum Raiskae 19. Septembris Anno 1617.

Generosis dominationibus Vestris

Servitor addictissimus

I Kithonich

Director manu propria

Plemenita gospodo i najpoštovaniji zaštitnici,

najodanije preporučam svoje usluge. Ono što piše plemeniti gospodin Mihael Zerdahely, podžupan Nitranske županije Vašim plemenitim gospodstvima, dobro sam razumio; ako njegovo plemenito gospodstvo moju parnicu s brzom trijeznošću članaka usporedi, pronaći će sasvim drugi i drugačiji smisao. Članak 23., naime, godine 1613. iznad sredine odlomka: Ako bi doista u slučajevima i ostalome o nasiljima seljaka i neplemenitih slugu¹²³, značilo da nasilja nastaju jednostavno od njih i bez zapovijedi, odobrenja ili naredbe njihovih gospodara; tako bi i ona posljedica koju je napisalo njegovo plemenito gospodstvo¹²⁴ imala mjesto, što znači da protiv tolikih seljaka i neplemenitih robova, posredstvom plemićkog suca, od njihovih spomenutih zemaljskih gospodara ili njihovih službenika, trebalo bi tražiti suđenje i dopunu dužne pravde. To spomenuti njihovi gospodari čistom savješću i sami mogu i morali bi već činiti. Budući da se priča da su u mojoj parnici i sluga i njegov prije zabilježeni gospodar jednako pri tomu zbog naloga, zajedno i odjednom suđenje jednog i drugog mora se provesti, kako sudionika, tako i izvršitelja ovoga čina, jer sigurno je da je gospodar naložio i da je kmet izvršio takav nalog. I tako, kako se svugdje čuva običaj i na ovaj način navika stjecanja, tako je potrebno da njegovo plemenito gospodstvo u tužbi to obuhvati, odredi termin i da napravi suđenje; osim toga, onaj gospodin podžupan zar da doista meni govori kako i na koji se način, zbog prije spomenutog naloga, gospodar počinitelj treba privoditi pravu? Jer, drugi put, ne vidim nikakva načina da se iz tužbe ispusti¹²⁵ i da se parnica traži samo protiv kmeta, kad kmet nije toliko pogriješio koliko gospodar, budući da kmet doista bez zaštite, pristanka, pomoći i obrane (a kamoli naloga) spomenutog svog gospodara, nije mogao i ne to može tako učiniti. I tako se čini da bismo ga (gospodara) baš mi radije spasili i opravdali ga od takvog čina nego protiv njega vodili parnicu.

Toliko što se tiče čina odličnog Stjepana Cheryja; budući da u vrijeme spomenutog izvršenja plodovi prije spomenute zemlje nisu bili određeni, a bili su izračunati za nekretnine i iz ovog su zajedno sa samim nepokretnim dobrima prešli na fisk i kao što od samih dobara njemu je samome oprošteno i tako i od njih (tj. plodova) čini se da mu je također oprošteno. I stoga nakon što su kroz vrijeme od šest mjeseci *** bile od njega ostavljene, prije spomenuti plodovi, s onim (nepokretnim) dobrima, njemu trebaju biti vraćeni ***¹²⁶.

Izvjeste o poništenju povlastica gradova S. Georgija i Bozina¹²⁷, nije od mene sastavljeno, nego od županijskog pisara napisano i u najbližem vjerodostojnom mjestu potvrđeno. Ja sam, dakle, gospodina Borkowitha, koji je to čuo iz mojih usta, zatražio da budući da je lišen u prisustvu pisara županije, on sam na svaki najbolji način ovo učini. Sam dakle, od časne Komore, o tome treba tražiti. U ostalome, plemenitim Vašim gospodstvima želim sreću i zdravlje. Raske, 19. rujna, 1617. godine.

Plemenitim Vašim gospodstvima
Najodaniji sluga
Ivan Kitonić
Ravnatelj vlastitom rukom (napisao).

¹²³ Lat. *servitor* izvorno znači rob, ali zbog nepostojanja klasičnog instituta ropstva u srednjem vijeku, ovdje je značenje sluga prikladnije.

¹²⁴ Odnosi se vjerojatno na nešto o čemu se radilo u prijašnjem pismu.

¹²⁵ Misli se na gospodara.

¹²⁶ Zbog nekih nepoznatih riječi i teže razumljivih dijelova druga polovica rečenice nije prevedena.

¹²⁷ Ova će se dva grada spominjati i u idućem slučaju. Kitonić je, kao i drugi pravници tog vremena, po zamolbi i uz nagradu zastupao neke gradove na Kraljevskom sudu u Požunu. Poznato je da je od hrvatskih gradova zastupao Zagreb i Varaždin.

Arce in Keopcsen arrestari curans per Lisztium Cives Bozonienses, 24.

De arrestatis Civibus Boziniensibus per Ioannem Christophorum Listhium.

Spectabilis ac Magnifice etc. Intellecto negocio arrestatorum Civium Boziniensium in Arce Keopchen, per Magnificum Dominum Ioannem Christophorum Listium ratione cuiusdam pecuniae, ipsi ac uxori suae per universitatem Boziniensem debitae, ac nondum exolutae illud pro tenui opinione mea faciendum videretur. Quandoquidem Sua Sacratissima Caesarea ac Regia Maiestas Dominus Noster Clementissimus non solum contra praefatum dominum Listhium, sed contra universos huiusmodi Creditores, quibus tam Zent Georgienses, quam etiam antelati Bozinienses oppidani, adhuc debitores existerent, eiisdem(!) utrisque oppidanis, gratiosum suum mandatum seu indultum Protectionales, communiter ad illud usque tempus quo sua Maiestas, cum praenarratis, utrisque oppidanis, de receptione ad se duarum Arcium S. Georgii et Bozin, cum universis earundem pertinentiis, concordaverit ex eaque concordia eliceatur quae debita sua Maiestas et quae dicti oppidani sunt exoluturi, huicque gratioso indulto praefatus dominus Listhio, sicut et caeteri concreditores, consenserit, prout hoc et id literae Relatoriae superinde emanatae Capituli Posoniensis liquido testantur, Et neque vero sua Maiestas adhuc, ob alia adhuc magis ardua negocia, et suam peregre habitam absentiam, praedictam Concordiam cum praenarratis oppidanis ad finem, perduxerit, Aliique omnes concreditores, ab eius decisione expectantes sint pacifici, et quieti in eos, neque ullo temerario ausu, tam praescripto gratioso Suae Maiestatis mandato indulti, quam etiam Suo ipsorum in hanc rem assensui et cessioni contraveniunt, ipsi etiam domino Listhio Sua Maiestas dignetur benigno suo mandato, denuo serio demandare ut is quoque sese praemissis, et Suae Maiestatis indulto, et suo eidem assensui et cessioni, uti et prius praesumpsit, accomodet, praenarratosque Cives Bozinienses arrestatos, cum universis rebus illorum statim et defacto liberos et indemnes dimittat, in gravem suae Maiestatis indignationem incurrere velit. In eius maiorem fidem et pondus non abs re foret, dictarum quoque Relatoriarum paria simul, in Aulam Suae Maiestatis transmittere, ut ex iis etiam, tota haec res, plenius cognosci possit. Alioquin autem, si lure cum ipso egerimus, et ipse habebit quod obiicere possit, et cursus iuris quoque longius protrahetur, sicque miseri Cives interim Captivitatem et sua damna patientur, Haec superinde breviter. In reliquo etc. Posonii 27. Novembris 1614.

Spectabilis Magnificae nec non Generosarum Dominationum Vestrarum

Servitor addictissimus

Iohannes Kythonych
Director.

O građanima Bozina uhićenim od Ivana Kristofora Lista¹²⁸

Uzoritim i sjajnim itd.¹²⁹ Čini se razumljivim poslom zarobljenih građana Bozina u tvrđavi Keopchen od sjajnog gospodina Ivana Kristofora Lista zbog nekog novca, kojeg njemu i njegovoj ženi duguje zajednica grada Bozina, što po mome mišljenju treba napraviti. Njegovo najsvetije, Carsko i Kraljevsko Veličanstvo, naš najmilostiviji gospodar je ne samo protiv prije spomenutog gospodina Lista, nego i protiv svih sličnih vjerovnika, kojima su dužnici kako građani Zent Georgija¹³⁰, tako i prije rečeni građani Bozina; i jednim i drugim građanima dao svoj velikodušni nalog, odnosno povlasticu. Zajednički se u ono vrijeme Njegovo Veličanstvo sporazumjelo s prije spomenutima građanima oba grada, o preuzimanju tvrđava S. Georgija i Bozina, sa svime što im pripada, a iz sporazuma proizlazi kako su Njegovo Veličanstvo i spomenuti građani oslobođeni dugova. Na ovaj su velikodušan oprost prije rečeni gospodin List i ostali vjerovnici pristali, kako o tome jasno svjedoče pisana izvješća kaptola u Pozoniju. Iako Njegovo Veličanstvo, zbog drugih

¹²⁸ Lat. Listhium, mađ. vjerojatno Liszt.

¹²⁹ Skraćivanje titula pomoću itd. (etc.) sugerira nešto manju formalnost nego u prošlom slučaju.

¹³⁰ Hrv. Sv. Jurja

mučnijih poslova i svoga odsustva u inozemstvu, spomenuti sporazum sa spomenutim gradovima nije provelo, drugi vjeronici su zbog njegove odluke mirni i tihi kao što se očekuje i ne suprotstavljaju se ikojim slučajnim pothvatom. Samo, naime, od gospodina List Njegovo Veličanstvo smatra vrijednim povoljnim svojim nalogom i povlasticom Njegovog Veličanstva iznova ozbiljno tražiti ono što je i on već obećao, i svojim pristajanjem i ustupanjem, kako je i prije predvidio, da se prilagodi i prije spomenute građane Bozina sa svim njihovim stvarima odmah i stvarno slobodne i neoštećene otpusti, ako se ne želi suočiti s teškim bijesom Njegova Veličanstva. U njegovu veću vjeru i težinu da bi vjerovao, prijepis rečenih izvješća u predvorje Njegovog Veličanstva treba prenijeti, da se iz njih, naime, čitava ova stvar, bolje može razumjeti.

Ali ako ćemo s njim voditi parnicu¹³¹, a on će imati što za prigovoriti¹³² i tijek parnice se odulji, u međuvremenu će jadni građani trpjeti zarobljeništvo i njegove posljedice.

Toliko o tome kratko. O ostalome itd. Pozonij 27. studenog 1614.

Uzoritim, sjajnim i plemenitim Vašim Gospodstvima

najodaniji sluga

Ivan Kitonić, ravnatelj.

6. Zaključak

Na samom kraju ostaje zaključiti dosadašnji tijek izlaganja, još jednom istaknuvši najvažnije karakteristike ugarskog kaznenog postupka.

Za razumijevanje pojedinih pravnih instituta i sustava zaštite stranaka u postupku od ključne je važnosti obuhvaćanje čitavog novovjekovnog povijesnog konteksta. Ugarsko-hrvatski postupak u svom klasičnom obliku najvećim je dijelom formiran za vladavine Anževinaca i kao takav je adekvatnu zaštitu pružao isključivo pripadnicima plemstva. U nadolazećim vremenima pravo je ostalo vjerno srednjovjekovnom periodu svoga nastanka, ignorirajući modernizaciju započetu dolaskom Habsburgovaca. Tako je, paralelno s razvojem naprednog rimsko-kanonskog postupka, Ugarska zadržala arhaičnu pravnu strukturu.

Značajne političke promjene do kojih dolazi u 16. stoljeću ipak nisu ostale bez svojeg društvenog odjeka. Društvena zbilja i aktualna potreba prilagođavanja u jednom su se trenutku izmahnule pravnoj regulativi nastavivši zasebno gibanje u skladu s novonastalim uvjetima. U takvoj situaciji običajno je pravo, slično kao i u susjednoj Poljskoj, ostalo srednjovjekovnim reliktom na rubu zapadne civilizacije.

Jedinstveno promatrati kazneni postupak od 14. do 19. stoljeća, usprkos inertnosti postupovnih formi, bilo bi, međutim, potpuno pogrešno. Ako i zanemarimo neznatni utjecaj carskog zakonodavstva, specifični povijesni kontekst koji se suprotstavlja statičkom poimanju prava predstavljaju upravo društveno-politička zbivanja. Tek u opreci s onim promjenjivim pravna struktura dobiva svoje karakteristično značenje.

Bilo bi izuzetno zanimljivo detaljnije proučiti odnos suvremenika prema vlastitom pozitivnom pravu. Iako nema sumnje da je plemstvo, osim na vrlinama predaka, svoje povlastice temeljilo upravo na pravnoj tradiciji, također je očito da su mnogi uviđali njezinu neučinkovitost. Kitonić se vrlo često kritički osvrće na ugarski postupak, postavljajući mnoge zamjerke i prigovore. U potpunosti je svjestan iracionalnog karaktera očitovanja pod prisegom i nedostatnosti takve dopune dokaza. Iako je upitno koliko je Kitonić reprezentativan s obzirom na iznimno pravno obrazovanje, nesumnjivo je da su već i njegovi suvremenici osjetili potrebu arhaične običaje zamijeniti suvremenom kodifikacijom.

¹³¹ Na ovom se mjestu pod imenicom *ius*, koja inače znači pravo, očito misli na parnicu.

¹³² Misli se na ukupnost prigovora i pravnih lijekova koji su postojali u onodobnom sudbenom postupku.

Ono što ugarski postupak u šesnaestom stoljeću primarno razlikuje od onog u četrnaestom i onog u devetnaestom, nisu pravni instituti, već funkcionalna uloga sudbenog postupka u svakodnevnicu njegovih suvremenika. Dok su Karlu I. Anžuvincu postupovne odredbe poslužile kao sredstvo ujedinjenja zemlje i dokidanja velikaške anarhije, u vrijeme dolaska Habsburgovaca one su postale sastavnim dijelom plemićke kulture, identiteta i svakodnevnog života. Uzimajući to u obzir, možemo zaključiti kako dinamiku nekog prava ne određuju samo unutarnje i zakonodavne izmjene već podjednako i značenje pravnog sustava kao dijela cjeline. Iako je sačuvao gotovo identičnu strukturu kroz mnoga stoljeća, ugarski je postupak promijenio svoju ulogu od gotovo isključivo plemićke povlastice do opće nacionalne tekovine i simbola otpora protiv prisilne centralizacije. I nije slučajno što je nositelj mađarskog narodnog preporoda, s nešto slabijim odjekom u Hrvatskoj¹³³, bilo upravo plemstvo.

Uspirkos tome što značenje sudbenog postupka kao narodne kulturne tvorevine ne treba preneglašavati, takvu specifičnost europske pravne povijesti važno je istaknuti upravo u zaključku. Ne treba zaboraviti koliko su Englezi ponosni na svoj *common law*, koji također vuče korijene iz srednjovjekovnog običajnog prava. I ugarsko-hrvatski i engleski postupak, upravo suprotno tada dominantnom inkvizitornom modelu, počivaju na sličnim načelima privatnog progona i sudačke neutralnosti.

Positivni se elementi zaštite stranaka u postupku odnose prvenstveno na privilegije plemstva i svećenstva. U 16. stoljeću ne postoji pojam univerzalnih ljudskih prava, a osobni značaj još je uvijek u bitnome određen staleškom pripadnošću. Kmetovi nisu imali pravo priziva sa županijskog suda, a na osnovu sumnje mogli su biti uhićeni te podvrgnuti torturi.

Slobodni kraljevski gradovi¹³⁴ smatraju se "plemenitim osobama", što je ujedno i preduvjet svake slobode. Iz takve plemenitosti proizlaze ograničene zakonodavne ovlasti i zasebna tavernikalna¹³⁵ sudbenost. Iako Kitonić posljednje poglavlje Metodične upute posvećuje gradskom postupku, s obzirom na to da su gradovi najdosljednije recipirali rimsko-kanonsko pravo, u ovom radu nisu bili posebno proučavani.

Kao temeljnu karakteristiku staleškog prava, opterećenog zastarjelim plemenskim i feudalnim običajima, možemo istaknuti upravo neučinkovitost. Ugarski postupak predstavljao je zbir neusklađenih pravnih lijekova i sudskih ročišta koji su izgubivši svoju prvotnu svrhu postupak razvlačili u beskonačnost. Izgubljenost u mnoštvu suprotstavljenih dekreta neodređene pravne valjanosti možemo usporediti sa suvremenim pojmom birokracije, bez njezinih pozitivnih tekovina.

Za razliku od Tripartita koji ostaje na apstraktnoj razini, Metodična uputa pruža odličan uvid i faktičko nepoštivanje pravnih normi. U postupku koji ne ostvaruje pravo na brzo i pravovremeno suđenje, upitnim postaje i ostvarenje svih ostalih procesnih prava. Upravo se u sveprisutnoj neučinkovitosti, zajedno s nepovoljnim političkim uvjetima, krije odgovor zašto ugarski sudbeni postupak nije poput engleskog *common lawa* postao sastavnim dijelom suvremenih pravnih sustava.

Umjesto toga, polovicom devetnaestog stoljeća, u Hrvatsku i Mađarsku uvedeni su moderni kaznenoprocetni zakoni, utemeljeni na stoljetnom razvoju inkvizitornog carskog prava i tako bezrezervno dokinuli pravnu posebnost ovog dijela Europe. Iako današnji kazneni postupak u navedenim zemljama nije očuvao ništa od negdašnje posebnosti, još uvijek je živa potreba za proučavanjem povijesti i tradicije.

U tom smislu, ugarsko-hrvatski običajni postupak predstavlja vrijednost i pravne i kulturne prirode; s jedne strane kao svjedočanstvo pojedinih pravnih instituta, a s druge kao proizvod specifičnih povijesnih okolnosti.

¹³³ Grof Janko Drašković bio je u Hrvatskoj jedini plemić na čelu narodnog preporoda.

¹³⁴ Ostali gradovi koji nisu imali taj naslov pripadali su županijskoj sudbenosti.

¹³⁵ Nazvana po kraljevu rizničaru, taverniku, koji je bio najviša prizivna instancija slobodnih gradova.

Summary

The purpose of this paper is to present the course of criminal proceedings in Hungary and the continental part of Croatia at the end of the 16th and beginning of the 17th century.

Author focuses on the specific historical context which surrounds the legal procedure and reveals its medieval origin. Most of the procedural forms were based on customary law while there was no idea of state sovereignty and its legislative power. Procedure was slow and ineffective and criminal prosecution always started with a private action because there was no public interest in prosecuting the criminal offences. Modernization, introduced by Habsburg monarchs at the beginning of the 16th century, which tried to install the concept of public criminal prosecution, was strongly opposed by Hungarian and Croatian nobility deeply rooted in their ancestral freedoms and privileges.

This paper is based on „*Directio methodica*“, a book by Ivan Kitonić, who was one of the leading experts of his time on legal procedure. „*Directio methodica*“ was first published in 1619. and it was intended to serve as a guide-book for parties without any legal education.

Keywords: medieval procedural forms, customary law, proclamatio, communis inquisitio, legal remedies, appellatio

Popis literature

1. BAYER, VLADIMIR. *Kazneno procesno pravo - odabrana poglavlja, Knjiga II - Povijesni razvoj kaznenog procesnog prava*. Zagreb, 1995.
2. BEUC, IVAN. *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1985.
3. BEUC, IVAN. *Povijest država i prava na području SFRJ*. Zagreb, 1989.
4. DABINOVIĆ, ANTUN. *Hrvatska državna i pravna povijest*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1990.
5. DAMAŠKA, MIRJAN. „Ivan Kitonić i njegova *Directio methodica*.” U: I. Kitonić, *Directio methodica*. Zagreb, 2004.
6. GOLDSTEIN, IVO. *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi liber, 2003.
7. HANAK, PETER. *Povijest Mađarske*. Zagreb, 1995.
8. JUREKOVIĆ, MARINO. „Ivan Kitonić Kostajnički - Bilješka o životu i djelu.” U: I. Kitonić, *Directio methodica*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2004.
9. KITONIĆ, IVAN. *Directio methodica processus iudicarij iuris consuetudinarij, incliyiti Regni Hungariae*. Zagreb, 2004.
10. KITONIĆ, IVAN. *Opiniones Directionales*, U: E 37, *Magyar kamara regisztraturaja, Causarum regalium directoratus*.
11. KRAPAC, DAVOR. *Kazneno procesno pravo – Institucije*. Zagreb, 2003.
12. LANOVIĆ. *Zapadno-evropski feudalizam i ugarsko hrvatski donacionalni sustav*. Zagreb, 1928.
13. MAREVIĆ, JOZO. *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb, 2000.
14. SIROTKOVIĆ, HODIMIR; MARGETIĆ, LUJO. *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije*. Zagreb, 1988.
15. SUGAR, PETER F.; HANAK, PETER; FRANK, TIBOR. *A History of Hungary*. Bloomington and Indianapolis, 1990.

